

Семен Шаховський

ШЕВЧЕНКО І РОСІЙСЬКА КУЛЬТУРА

Кожен видатний митець, як правило, лишає після себе глибоко змістовну етичну самооцінку; здебільшого ці самооцінки з'являються наприкінці життя, як підсумок, результат життя і творчості. Пушкін проказав свій заповіт словами «Пам'ятника»: щирою вірою у прийняття його музи всіма поколіннями колишньої Росії; майже через сто років, також у рік смерті, свій заповіт більшовицького поета-агітатора проголосив В. В. Маяковський. Заповітні самооцінки ми бачимо у Лермонтова, Стендаля, Данте, Гете і Толстого. Подібне місце і в Шевченка,— воно варте щоразового повторення.

За рік до смерті, переглядаючи своє життя, у відомій автобіографії до редактора «Народного Чтения», Т. Г. Шевченко сказав:

«История моей жизни составляет часть истории моей родины».

Цим сказав про себе все. Кривий, рідний син своєї батьківщини, свого народу, поет нерозривно пов'язав своє життя, всі свої твори з життям і боротьбою трудових мас. У поета з народом однакові ідеали, почуття, склад картини життя — одним словом: тут єдність, невідривність частини від цілого.

Шевченко тим і великий, тому і є народним письменником, що в його творчій діяльності найповніше і найяскравіше відбилась ціла смуга народного життя України з властивими їй стремліннями, зв'язками. В особистому і творчому житті Шевченко незмінно стикався з Росією, російським урядом тих часів, з російським народом, його культурою. Взаємовідносини найвидатнішого поета України з Росією показові для взаємин цілих народностей, самою своєю постановкою поставлених в найтісніші стосунки.

Буржуазні націоналісти минулих і новіших часів, ігноруючи найбільш очевидні факти, намагались ці взаємини бачити тільки в ненависті. Боротьбу проти російського уярмлення вони хотіли перенести на весь народ і його культуру, особливо на російський Радянський народ, на передову російську культуру, на Москву, як центр соціалістичної держави.

Теорії буржуазних націоналістів розсипаються від першого співставлення з фактами, при одній тільки згадці про щиро демократичні устремління Шевченка: «І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь»¹.

В роки Шевченка існувала непрощима прірва між офіційною Росією — імператором і народом руським: з одного боку — імператор, «III отде-

¹ Шевченко, «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм».

лення», Петропавловська фортеця й інше, за висловом Шевченка, «благословенствіе»; з другого — традиції декабристів, велика культура Пушкіна, Лермонтова, гурток Чернишевського, голодні й гнані народні маси. Шевченко був в'язнем царату, — він глибоко й гнівно його ненавидів; Шевченко був одним з кращих людей Росії, поборником прихильником і учнем російської культури.

З геніальною прозорливістю думки Шевченко відобразив дві тогочасні російські культури і своє до них ставлення в записі щоденника. Побачивши журнал Герцена «Полярная Звезда», а портретами п'яти повішених декабристів на обгортці, він зазначає:

«Обертка, т. е. портреты первых наших апостолов - мучеников, так тяжело, грустно поразили, что я до сих пор еще не могу отдохнуть от этого мрачного впечатления. Как бы хорошо было, если бы висела медаль в память этого гнусного события. С одной стороны — портреты этих великомучеников, с надписью: «Первые русские благовестители свободы», а на другой стороне медали — портрет неудобозабываемого моза¹, с надписью: «Не первый русский коронованный палач»².

Образ двосторонньої медалі символізує ставлення Шевченка до Росії. Він високо цінить велике в культурі, героїчне в історії, він дружить, прагне виступає разом з кращими людьми — росіянами проти царату, проти російської, польської, української дворянської деспотії.

В поемі «Кавказ», зображаючи борців за волю — горців, поет воскрешає образ скованого Прометея. Все життя Шевченка нагадує цей його улюблений образ. Хижий орел російського царату невпинно, з дня на день довіряє, клював серце, пив живу кров скованого співця свободи, і саме співом, своєю тяжкою долею, Шевченко був другом росіянам - революціонерам. Письменник - демократ Некрасов написав про гірку долю українського поета вірші, щиро наповнені любов'ю і шанобою до «русской земли чужого века замечательного»:

... Молодость трудная,
Полная страсти, надежд, увлечения,
Смелые речи, борьба безрассудная,
Вслед за тем долгие дни заточения...
Все он изведаль: тюрьму Петербургскую,
Справки, допросы, жандармов любезности,
Все — и раздольную степь Оренбургскую
И ее крепость... В нужде, в неизвестности
Там, оскорбляемый каждым невеждою,
Жил он солдатом...

Сорок сім років життя Шевченка складаються: з 24 років кріпача («В неволі виріс між чужими»), з 10 років мнимої свободи («І знов невольник, хоча і волі, сказать по правді, не було»), 10 років каторжної солдатури («Трибунал под председательством самого сатаны не мог бы придумать ничего, более жестокого») і 3-х років повільного вмирання, під пильнимглядом поліції («Как собака на цепи»). Така була плата царизму за волюлюбну творчість.

І в той же час тяжка доля поета викликала найщиріші симпатії

¹ Так названо тут Миколу І.

² Шевченко, «Журнал», 3-ХІ 1857 р.

російських письменників, впливаючи на політичне загострення їх творів. Наприклад, А. Майков, всупереч своїй практиці і теорії «чистого мистецтва», пише про Шевченка - каторжника сміливі політичні вірші:

На белой отмели Каспийского поморья
Работой каторжной изнеможен, лежал
Певец. Вокруг песок; ни кустика, ни взгорья...
Лишь Каспий брызгами страдальца освежал,
Лишь Каспий вызывал певца на песнопенье...
Вот в сердце узника забилося вдохновение,
Задвигались уста, сверкнул потухший взор,
Он руки к родине, как к матери, простер
И очи обратил с молитвой жаркой к богу;
Но двое часовых уж видят — быть греху!
И взводят уж курки, отставили уж ногу,
Готовясь выстрелить по первому стиху
И в крепости поднять военную тревогу¹.

Шевченко ненавидів в Росії миколаївську казарму, в якій його експлуатували, катували, гнобили від колиски до труни, де його вірш перебував у курком рушниці; але вся величність поета революціонера - демократа полягає саме в тому, що він був другом всіх принижених, утиснутих, в рівній мірі вважав свою боротьбу близькою і рідною для невольника - українця, для невольника - молдаванина, уярмленого горця чи киргиза. Він виступає проти чорносотенного антисемітизму, симпатизує киргизам, калмикам, що особливо виявилось під час перебування в заслання, підкає кавказців боротись за свою волю, прихильно з революціонерами - калмиками; але найбільш гарячими симпатіями пройнятий він до росіян - борців за свободу, до російської свободолубної культури.

Адже це знаменно! При всій своїй любові до України й української мови, Шевченко велику кількість творів — всю прозу, багато віршів, поезії, — пише по-російському. Навіть щоденник — місце, куди звичайно, не вважались найтаємніші думки і факти — цей тайник душі, і той вівся ним мовою російській. Шевченко мріяв, — як про це згадує І. С. Тургенев, — про написання поеми в рівній мірі зрозумілою і близькою мовою і для українця і для росіянина. І це, не дивлячись на те, що жандармські доноси на нього писали російською мовою, що сатанинний вирок про десятилітню каторгу був на цій таки мові. Революціонеру - демократу було ясно, що поруч з мовою доносів і вироків існує інша сторона, інша культура язика, і, гостро ненавидячи вирок і донос, він щиро любить мову Пушкіна, Лермонтова, Герценового «Колокола» або «відозви» Чернишевського.

В автобіографічній повісті «Прогулка» Шевченко пише, що вірші Пушкіна не сходили у нього з язика.

І. Куліш згадує, що твори Пушкіна і Лермонтова поет, майже повністю, напам'ять, Шевченко часто цитує цілі поезії із Пушкіна і Лермонтова в своєму щоденнику, а й у художніх творах. Нерідко в «Кобзарі» помітити сліди впливу могутнього таланту російських поетів: одні образи, прийоми, цілі фрази чи сюжети.

¹ Майков А. Н. Полное собрание сочинений, т. I, СПб, 1914, стр. 126.

Особливо показова учба поета у Пушкіна. Обидва письменники дають на основі народного пісенного сюжету однотипні твори на захист матері («Наймичка» і «Под вечер осенью ненастной»). Услід за Пушкіним, який залежності від нього, народний співець України пише про декабристів, вживаючи ті ж самі оцінки, ті ж вирази — обидва вважали декабристів переміжними мирними борцями за волю («Сон» — «Послание в Сибирь»). Шевченко буквально з геніальною прозорливістю вловив найбільш гострі промови Пушкінського генія — його сатиру; Шевченко сприйняв форму сна для літературного памфлету («Сон»); Петропавловську фортецю, генеральну тюрму царату, оцінюється в обох поетів в тих же висловах злої долі («Твердыня власти роковой»). Шевченко прямо виявив бажання написати поему у дусі Пушкінського «Анджело» («Журнал», 19 - VII 1857). І розуміючи внутрішню ідейну рідність двох геніїв, революційні демократи видали за доном, ще за життя Шевченка, спільну книгу їхніх, заборонених в царській Росії, віршів.

В меншій мірі захоплені оцінки дає Шевченко пізнішим російським письменникам: Гоголю, Герцену, Шедріну, Островському. В рівній, коли не більшій мірі, можна говорити про вплив цих авторів, їх реалістичної, обоюдо-критичної творчості. Особливо цінить поет сатиру, ставлячи її на себе за приклад.

Портрет Герцена Шевченко зарисовує в щоденнику, переписує численні російські вірші, а Чернишевського, Добролюбова, Курочкина, Михайлова — весь круг російських письменників - демократів, його сучасників вважає своїми друзями.

Але було б абсолютно невірно сферу любові до російської культури обмежити тільки літературним сектором; Шевченко знаходив гідні зразки вивчення й наслідування сторінки в героїчній російській історії. Письменники запалом пише про могутню перемогу російської зброї над інтервентами французам в 1812 році. Це була справа всіх народів тогочасної Росії, і Шевченко вступає добровільно до українського полку, щоб «заганяти французького звіра в англійську конуру».

Це місце, що про нього жодного разу не згадали дослідники, заслуговує спеціальної уваги, воно особливо показове, бо виявляє глибину Шевченкових оцінок, їх об'єктивність. В ньому видно, з якою пошаною ставився народний письменник України до проявів патріотизму. В повісті «Близнята» він пише:

«Підходив багатий на події рік 1812. Молодому Сокирі кінець 19 літ.

Нарешті, зайнялась Москва, і по всьому царству залунав поклик, і старе й мале виходило заливати московську пожежу ворожою кров'ю. Докотився цей поклик і до нашої спокійної України, і заворушилась вона, моя рідна неня. Заворушилися українські охоче-комонці й ополіхотинці. Не витерпів і Сокира: покинув і псалтир, і гуслі, поїхав в Пирятин і там записався до полку полковника Миколи Свічки.

Провідавши про все це, Гречка прохав листом свого приятеля отого Свічку не покидати його годівця. Свічка послухався, дав Свічку в свого полку перший уряд і рушив із славного міста Пирятин на рожего гадла і «двадцять язык».

Отож ж криваві події прийшли до бажаного кінця: зубчатого французького загнали в англійську конуру; тоді й наше військо

йшло по хуторах та по селах, поховало свою зброю військову і взялося за плуги та за рала»¹.

Як і вся проза, виписана нами цитата має лірично-суб'єктивний характер. Автор часто від повісткування переходить до своїх думок і розумінь; тут він прямо, з піднесенням пафосом, говорить про перемогу, про військову доблесть російської зброї, їх виразним співчуттям згадує про виступ українських полків в цій спільній боротьбі з чужоземною навалою.

Тема декабристів була вперше піднесена Пушкіним у «Посланні в Сибирь», в «Арионе», 10-му розділі «Евгенія Онегіна» й інших творах. Для Пушкіна, революційних демократів Росії і для Шевченка декабристи стали герої боротьби проти тиранії. Герцен свій закордонний журнал назвав, на їх честь, «Полярной звездой», а на обгортці журналу відобразив портрети повішених декабристів. В літературі цю тему продовжили Некрасов і Шевченко. В «Кобзарі» перші згадки зустрічаються вже у «Сні» (1844 р.). У Шевченка протиставляється декабристів, як борців — «царів волі» — царизму. Там, де у далеких Сибіру, замуrowані в підземеллі, воруються в'язні. Вони не живі, але по-старому — неприборкані: «Раз добром нагрите сердце — вік прохолодне».

«Мне кажется, что для нашего времени и для нашего среднего полуграмотного сословия необходима сатира, только сатира умная, благородная. Такая, например, как «Жених» Федотова, или «Свои люди сочтемся» Островского и «Ревизор» Гоголя. Наше юное среднее общество, подобно ленивому школьнику, на складах остановилось и без понукания учителя не хочет и не может перешагнуть через эту бестолковую тьму, мну. На пороки и недостатки нашего высшего общества не стоит обращать внимания. Во-первых, по малочисленности этого общества, а во-вторых, по застарелости нравственных недугов, а застарелые болезни если и излечиваются, то только героическими средствами. Кроткий способ сатиры тут недействителен. Да и имеет ли какое-нибудь значение наше маленькое высшее общество в смысле национальности? Кажется, никакого. А средний класс — это огромная и, к несчастью, полуграмотная масса, это половина народа, это сердце нашей национальности, ему — и необходима теперь не сурдальская лубочная притча о блудном сыне, а благородная, изящная и меткая сатира». (Шевченко, «Журнал», 26 червня 1857 р.).

Сатира Шедріна, сповнена гарячого демократичного протесту проти кріпачества, зустріла ще захопленіший відгук:

«Мне теперь нужно много прочитать. Я совершенно отстал от новой литературы. Как хороши «Губернские очерки», в том числе и «Мавра Кузьмона», Салтыкова!.. Я благоговею перед Салтыковым... Други мои, искренние мои! Пишите, подайте голос за эту бедную, грязную, опаскуженную чернь! за этого поруганного, бессловесного смерда!».

Уява про декабристів у Шевченка об'єднується з образом бійця невтихоного, стійкого, послідовного. Любов до цих героїчних постатей російської історії проявилась в ранніх творах. Не змінилась вона і пізніше. Поет разом з декабристами повертався із заслання, зустрічався з ними в Нижньому Нов-

¹ Т. Шевченко. «Близнята», у зб. «Повісті», вид. «Сяйво», 1927 р., К., стор. 310 — 311.

городі, в Москві, в Петербурзі, з багатьма був особисто й близько знайомий, кілька разів про них записує в щоденнику.

«У Якоби же встретился я и благоговейно познакомился с демагогом Иваном Александровичем Анненковым, который возвращался из Сибири. Седой, величавый, кроткий изгнанник в разговорах своих не являет и тени жестокости против своих жестоких судей, даже доверительно иронизирует над фаворитами коронованного фельдфебеля (министра) Миколи І.— С. Ш.) Чернышевым и Левашевым — представителями тогдашнего Верховного Суда. Благоговейно перед тобою, один из первозванных наших апостолов».

З різноманітних наведених матеріалів, взятих із біографії, щоденника, художніх образів, видно поетове ставлення і стосунки з культурою російського народу — його історією, мистецтвом, мовою. Шевченко не тільки прихильник, його шаноба — це не тільки висока оцінка, — він, разом з тим, учень, вихованець, друг і спільник. Найвидатніший поет України виховався, виховуючи культурні скарби російського народу, ріс разом з цією культурою.

Російська передова література, революційні політичні діячі Росії, повідали на дружбу дружбою, на любов — любов'ю. Образ Шевченка неперемінно з'являється в художніх творах письменників, художників, неодноразово видаються переклади «Кобзаря»¹, ім'я поета не сходить з сторінок преси.

Про це треба сказати з особливим акцентом, це треба повторити: з усіх написаних про Шевченка за 100 років, — найцінніше, найглибше, найбільш прочулене і вірне, сказано було російською критикою. І цей факт є величким доказом найширшої прихильності і дружби російського народу до народу українського, до його життя, його долі.

Історія оцінки і вивчення творчості Шевченка нараховує біля ста років. Величезна кількісно Шевченкіана далеко не однотипна за глибиною, вірністю оцінок. Дуже багато шкідливого реакційного було сказано про Шевченка поміщицькою, буржуазно-націоналістичною, троцькістською, вульгарно-соціологічною критикою. Але було б абсолютно невірним відкидати все, написане про Шевченка до революції. В боротьбі з реакційною критикою в різних відтинках часу виступали критики, що відбивали ставлення народу до поета. У Шевченкіані є виключно цінні, глибоко вірні думки і положення, що зберегли свою правдивість і на сьогодні, мусять бути використані радянським літературознавством.

У 40 — 50-х роках минулого століття, коли перші Шевченкові твори знаходили перші оцінки, існувало два класово-антагоністичних табори критики. виявлені були різні точки зору на новий виступ в поезії.

Після виходу першого «Кобзаря», деякі критики-реакціонери просто заборонили в квартално-надзирательському стилі. Так «Сын Отечества» забороняв.

«Мы уже несколько раз говорили, что всю нынешнюю искусственную малороссийскую поэзию считаем шалостью и прихотью. И при этом не понимаем: как можно людям с дарованием заниматься такими пустяками?.. Жаль видеть г-на Шевченка, когда он уродует милое русское слово, подделываясь на хохляцкий лад»².

¹ Михайлов називає в 1860 р. таких перекладачів: Гербель, Мей, Плещеев, Берг. «Русское Слово», 1860, № 4, стр. 41 (бібліографія).

² «Сын Отечества», изд. Смирдина, под редакцией Никитенко, СПб., 1840, т. II, стор. 102.

Але, як це на перший погляд не дивно, подібні окрики не були прийняті більшістю реакційних журналів. Вони дивились «охранительной» ортодоксії і виступали в іншому напрямку, намагаючись українську тогочасну літературу, виділяючи і Шевченка, використати для слов'янофільських теорій. Особливо показово в цьому відношенні позиція журналу «Маяк». Тут друкувались українські письменники та вчені — Гулак-Артемовський, Квітка-Основенко, Бодянский, Срезневський та інші. Тут виступав в ранні роки і Шевченко. «Маяк» друкує прихильні оцінки українських авторів; правда, вибачається перед публікою за вміщення цього матеріалу й посилається на те, що він іде понад встановлений листаж. Заматерілі реакціонери-назадники із «Маяка» чіплялись за всякий прояв старовини, протиставляючи її новим прогресивним впливам. Під цим соусом трактовано тут і Шевченка. Але поет не скоро зрозумів, що з «Маяком» йому аж ніяк не по дорозі і остаточно відійшов з цим «прихильним» органом.

Більшість невеличких рецензій та побіжних оцінок в тогочасній російській пресі не становлять особливого інтересу. Слід відзначити, що в основному це була прихильна критика. Позитивну оцінку дали рецензії в «Отечественных записках», 1840, № 1, в «Библиотеке для чтения», 1840, № 4, «Москвитянин», Ф. Китченка, 1843, № 8, в «Русском Слове», 1860, № 6 і інші.

Уваги сучасних дослідників заслуговує один факт тогочасної критики — тип Белінського. Ми вважаємо, що в цьому питанні немає нічого неясного, немає ніякої потреби обходити його мовчанкою, що воно потребує пояснення саме тепер, бо ім'ям Белінського дуже довго спекулювали і українські російські шовіністи.

Поперше, про самий факт. Белінський різко негативно оцінив ранні друковані твори Шевченка (перший «Кобзар» та «Гайдамаки»), а пізніше не тільки не висловив співчуття, дізнавшись про арешт і заслання поета. Слід рішуче відмежувати все, сказане Белінським на адресу Шевченка безпосередньо, від скажених в різні часи негативного на адресу інших українських літераторів. Наприклад, часто оперують фразою Белінського про «простоту крест'янського языка и дубоватость крест'янского ума». Але ця фраза повністю стосується до певних творів Гребінки і Квітки, в першу чергу до нарисів «Так собі до земляків» Гребінки. Адже, перед фразою критика йде з нарису, оцінка звернена саме до нього. Белінський цитує це місце.

«Уже я так думаю, что не май на свете крашшего места как Полтавская губерния. Господи боже мой милостивый, что за губерния! И степи, и леса, и сады, и байраки, и щуки, и караси, и вишни, и черешни, и всякие напитки, и воли, и добрые кони, и добрые люди — все е и усього багачко».

За своїм змістом (а не за формою вислову) згадувана оцінка Белінським цитованої цитати не може викликати особливих заперечень. З точки зору критика, прогресивного на той час, різке картання дрібного, але густопогового офіційного патріотизму було цілком справедливим. І Шевченко тут нічого.

Великою помилкою Белінського є те, що він не розібрався у корінній різниці між багатьма тогочасними українськими письменниками і Шевченком, що він виводив його за рамки обласної літератури. Це ж дуже і дуже показово.

Шевченка весь час критикується саме за лібералізм, за шовінізм, хоч у нього і не було.

В листі до Плетньова критик різко картає Куліша за безглуздий ліберальний шовінізм: «Вот что делают эти скоты, безмозглые либералишки... Бараны — а либеральничают во имя галушек и вареников со свиным салом. Коли Белінський виступає проти лібералізму і шовінізму, він це робить з ідеєю революційної демократії, і вся його біда в тому, що він Шевченка зміг відрізнити від Куліша.

Це видно при співставленні конкретної критики текстів Шевченка і загальних оцінок; аналіз у нього часто невірний, ведеться тільки для того, щоб виступити проти провінціалізму, назадництва, а то й просто бездарно, значної маси тогочасних дрібних і ще дрібніших повітових дворянських письменників - українців.

В свій час досить вірно пояснював помилку Белінського Пипін¹, з'ясував її так. Великий критик вважав найбільшою потребою російської культури засвоєння передових ідей заходу. Тому на певному етапі він переоцінював російську народну творчість. Українське письменство тих часів не тільки стояло на ґрунті фольклору, а часто намагалось на цій базі випакувати консервативні, застарілі форми побуту, патріархальщину. На цій основі певні елементи консервативної української літератури сходились із «Маяком», зустрічали тут гарячу підтримку. Загалом українська література тих часів знаходилась ще в полоні застарілого для Росії романтизму — і тому завжди чувалась гарячим прихильником західної культури.

До цих вірних зауважень слід додати, що Белінський висловив свої сумніви в переходову добу своєї творчості, він пізніше прихильно неодноразово оцінював все, дійсно талановите в українській літературі, як це зроблено у рецензіях на певні твори Квітки та Гребінки.

Продовжувачі справ Белінського — Добролюбов, Чернишевський та інші, гурток виправили помилку вчителя й відвели Шевченкові належне місце в українській літературі.

Дружба Шевченка з революційною демократією Росії 50-х рр. знаменувала братерський союз селянських революціонерів різних народів у їх боротьбі проти спільного ворога — царату.

Демократія Росії, самовіддано борючись із кріпосництвом та самодержавством, співчутливо ставилась до національно-визвольних рухів, до розвою національних літератур, як факторів і спільників у боротьбі за волю. Тому й Володимир Ільїч Ленін називав «Всеросійськими демократами».

Чернишевський, Герцен, Добролюбов були ширими союзниками в боротьбі українського народу проти колоніального гноблення, прихильниками дійсної народної літератури. Герцен виступав у «Колоколі», визначаючи в ній тенденцію до зростання визвольних прагнень України. Польські пани, користаючись тогочасною революційною ситуацією, знов зробили спробу заявити свої претензії на Україну; Герцен дає їм найрішучішу відсіч, стоїть за волю українських трудящих від польського панства, від російського деспотизму, він виступає за братерський союз вільних народів.

«Украину следует признать свободной и независимой страной. У нас не должно быть и речи о том, кому должна принадлежать та или другая

часть населенной земли. В Малороссии живут люди, люди подавленные рабством, но не настолько сломанные правительством и помещиками, чтобы они потеряли всякое чувство народности... Что же это будет за шаг к их освобождению, когда, снимая московские цепи, им скажут, что они должны принадлежать Польше... Развяжите им руки, развяжите им язык: пусть речь их будет совершенно свободна, и тогда пусть они скажут свое слово, перешагнут через кнут к нам, через папужку к вам, или, если они умны, протянут нам обоим руки на братский союз».

Цілком подібні думки, але ще більш рішуче, висловлювали Чернишевський і Добролюбов. Цим зумовлюється їх великий інтерес і підтримка української літератури. Так, наприклад, розглядаючи творчість Марка Вовчка, Добролюбов підкреслює спільність інтересів російського й українського народів, спільність своїх виступів з певними представниками української літератури. Це він протиставляє іронічно поданій згадці про німецький шовінізм.

«Узкий патриотизм, все человеческие интересы подчиняющий землячеству, достаточно надоедает и в немцах какого-нибудь ландграфства Гессен-Гамбургского или княжества Лихтенштейнского; мы можем от него и освободить себя; мы не понимаем, отчего же, если я из Нижегородской губернии, а другой из Харьковской, то между нами не может быть столько общего, как если бы он был из Псковской. Если сами малороссы не совсем доверяют нам, так этому виной такие исторические обстоятельства, в которых участвовала административная часть русского общества, а уж никак не народ...

Рассказы Марка Вовчка служат доказательством того, что благо-разумные малороссы умеют ценить народ русский, не делая разницы меж Малой и Великой Россией»¹.

Російські критики - демократи живо цікавились літературним життям України, заперечували реакційні її напрямки, підтримували народні, революційні, робили це, не зважаючи на різницю мови. Так, Герцен писав у «Колоколі» (№ 61):

«Пробуждение славянских народностей быстро отобразилось на Украине, и подняло из летаргического сна народную мысль и чувство, проявились стремления возродить народность, которая умирала под кнутом московским и штыком С.-Петербургским, и возродить самобытную литературу».

Кращі письменники і критики 50-х років в Росії, всупереч монархічно налаштованій частині критиків-великодержавників, всупереч буржуазно-ліберальним літераторам України, високо підняли значення Шевченка, як справжнього народного генія. Критичні висловлювання Герцена, Чернишевського, Добролюбова, Михайлова, Курочкина, Некрасова — глибоко вірні, зігріті справжнім чуттям і дружбою.

Вже Герцен оцінив Шевченка, як поета народного, розкрив зміст цієї думки: «Він тим великий, — сказав Герцен, — що він цілковито народний письменник, як наш Кольцов, але він має значно більше значення, ніж Кольцов, тому, що Шевченко також політичний діяч і був борцем за свободу».

Для Чернишевського Шевченко був непорушним авторитетом в галузі

¹ «Вестник Европы», 1888, 3.

¹ Добролюбов. Черты для характеристики русского простонародья. Сочинения, т. III, изд. 1913, СПб., стр. 291.

знання народного життя на Україні і на цей авторитет він неодноразово посилається; це він зробив у статті «Национальная бестактность».

... Малорусскому поселянину не было бы ни на волос легче, если бы все паны в Малороссии были малороссы,—напротив, было бы малороссам тяжелее от этого, как свидетельствовал нам Шевченко. Мы знаем, что очень многие из образованных малороссов и кроме помещиков-малороссов не захотят признать этого мнения за истину: оно противоречит национальному предрассудку, потому многими будет отвергнуто, по крайней мере на первый раз. Но никакие голословные возражения не поколеблют нашего мнения, опирающегося на такой авторитет, как Шевченко. Не опровергать наши слова мы советуем друзьям малорусского народа, а призадуматься над ними и проверить их фактами. Факты подтверждают, мы в этом уверены, потому что Шевченко чрезвычайно хорошо знает быт малорусского народа. Опираясь на этот непоколебимый авторитет, мы твердо говорили, что те, которые захотели бы говорить противное, ослеплены предрассудком, и что малорусский народ ничего кроме вреда не может ждать себе от них»¹.

Чернишевський високо цинив Шевченка за правдивість образів, відзначив його особливу популярність в народі, відзначав величезну заслугу Шевченка в тому, що він підняв значення української літератури до світових масштабів.

«Малорусская литература,—писав цей великий демократ,—получила уже такое развитие, что даже могла бы обойтись и без нашего великорусского одобрения, если бы могли мы не иметь к ней сочувствия. Когда у поляков явился Мицкевич, они перестали нуждаться в снисходительных отзывах каких-нибудь французских или немецких критиков: не признавать польскую литературу значило бы тогда только обнаруживать собственную дикость. Имея теперь такого поэта, как Шевченко, малорусская литература также не нуждается ни в чьей благосклонности»².

Саме цим Чернишевський визначав Шевченка, як основоположника нової народної української літератури, й до єднання з цією літературою закликав своїх співників.

На народність творів Шевченка, вказує Некрасов: «Задачею его поэзии было изображение народной жизни родной ему Украины».

В надгробному слові на могилі поета, виступаючи від імени російської демократії, Н. С. Курочкін сказав:

«Еще одна могила раскрылась перед нами. Еще одна чистая, честная, светлая личность оставила нас; еще один человек, принадлежавший к высокой семье избранных, высказывавший за народ самые светлые его верования, угадавший самые заветные его желания и передававший все это неумирающим словом, окончил горькую жизнь свою, исполненную борьбы за убеждения и всякого рода страдания»³.

Особливо високо підняв значення Шевченка, як поета народного, Добролюбов⁴. Всі сторони життя і діяльності Шевченка були для Добролюбова доказом нерозривної єдності поета і пригноблених мас села.

Добролюбов, перш за все, оцінює ідейно-тематичний зміст «Кобзаря», виходячи з цього, робить оцінку народності: «У Шевченка ... весь круг

и и сочувствий находится в совершенном соответствии со смыслом и строем народной жизни». У Шевченка є багато місць, зв'язаних тематично з історичною старовиною. Сила Добролюбовської критичної думки розкрила дійсне значення цієї ретроспекції. Добролюбов вбачав дві тематичні сторони Шевченка — минуле і сучасне, але завжди поруч історії і, навіть, через історію вміння бачити сучасність: «но в лирических отступлениях (мова йде про «Гайдамаки»), как мы сказали, перед нами является современный поэт, любящий славу родимого края и с грустной отрадой припоминающий подвиги наших предков». Так критик викрив особливу актуальність ретроспекції «Гайдамаків» для епохи, коли «к топору звали Русь».

Проте, зрозуміло, що більшу увагу критика привернули твори «ізображающие лихо и недолую обыкновенной жизни». Докладно навівши біографічні даності, на їх основі встановивши особистий зв'язок Шевченка з кріпацьким селом, показавши, «какие впечатления ложились на душу юноши», критик підсумовує, що впродовж цілого життя «он остался верен своим первоначальным дням ...». Інакше кажучи, — лишився вірним ідеології закріпачених мас.

Добролюбов ставить Шевченка вище Кольцова саме за зміст творів, за близькість думок поета до народних:

«Но само собою разумеется, что никто не откажет малороссийскому, как и всякому другому, народу в праве и способности говорить своим языком о предмете своих нужд, стремлений и воспоминаний; никто не откажется признать народную поэзию Малороссии. И к поэзии должны быть отнесены стихотворения Шевченко».

Он поэт совершенно народный, такой, какого мы не можем указать у себя. Даже Кольцов не идет с ним в сравнение, потому что складом своих мыслей и даже своими стремлениями иногда отдалается от народа. У Шевченко, напротив, весь круг его дум и сочувствий находится в совершенном соответствии со смыслом и строем народной жизни. Он вышел из народа, жил с народом и не только мыслью, но и обстоятельствами жизни был с ним крепко и кровно связан».

Це місце, не дивлячись на певну навмисну. «округлість» слів у підцензурній статті, проте настільки ясне, що не вимагає ніяких додаткових крапок над «і». У Шевченка думки та стремління спільні з народом, спільні «обстоятельства жизни», — явний натяк на політичну діяльність, — поет кривно зв'язаний з народом.

Проте не тільки ідейний бік творчості входить у формулу народності. Сюди включається також розуміння читачівської аудиторії. Бо інакше не могло і бути. Думки, кривно поєднані з народними, в першу чергу мусили йти до народу, будити його свідомість. Добролюбов у кількох місцях повторює, що Шевченко пише для селян, для їхнього кола і їхнього розуміння.

«Был он и в кругу образованного общества, малорусского и великорусского, но долгое время встречал в нем лишь отталкивающую презрительную грубость, притеснения, насилия, несправедливость, и за то, при первых же случаях нравственного, свободного сознания, тем сильнее устремился он душой к своей бедной родине, припоминая ее сказания, повторяя ее песни, представляя себе ее жизнь и природу».

Знову ж повторюємо, що в підцензурній статті Добролюбов міг говорити лише натяками, але, продираючись крізь рогатки цензури, свою думку проносить. Ясно, що під «образованным обществом малорусским и великорусским»

¹ «Литературное Наследство», 1932, № 3.

² Там же.

³ «Основа», 1861, № 3, стр. 14.

⁴ Добролюбов. «Кобзарь» Тараса Шевченка, собр. сочинений, т. III, изд. Сойкина, СПб, стр. 252.

критик розуміє панство, а «бедную родину и ее жизнь» — розуміє, як життя селянське. В іншому місці цієї ж статті натяки ще ясніші:

«Он поет предания ее (України.— С. Ш.) прошлой жизни, поет настоящее — не в тех кругах, которые наслаждаются плодами новейшей русской цивилизации, а в тех, где сохранилась безыскусственная простота жизни и близость к природе».

Кревна близькість Шевченка до думок народу, настанова писати для народу, неминує мусили визначити взаємини з фольклором: «Оттого то он близок к малороссийским думам и песням, оттого то в нем так и слышно веяние народности». Ні в якій мірі не слід розглядати добролюбовське розуміння народності, як лише однотипність форм у поета і у фольклорі. У пісні, на розумінням Добролюбова, відбилась вся історія народу, виявляється ціле суспільне життя.

Добролюбов цинів фольклор як явище, що розкриває «внутреннюю душевную жизнь народа» (див. рецензію: «Южно-русские песни», т. II, ст. 351). Українську пісню він високо цинить, говорить про особливу «тонкость и особенность сердечных ощущений», які можуть бути близькими, «производят сильное впечатление и на великорусса». Критик наголошує на «оригинальности мысли» українських пісень, власне кажучи, на протестантських революційних мотивах. Ось який уривок цитує в рецензії:

«Доле ж моя, доле! Чом ти не такая,
Ой, чом не такая, як доля чужая?
Що люди не роблять, та в жупанах ходять,
А я роблю, дбаю, і свити не маю:
Що люди гуляють і роскоші мають,
А я роблю, дбаю, нічого не маю».

Уривок Добролюбов доповнює таким коментарем: «Мы не помним великорусских песнях ничего, где бы подобное сознание выражалось так ясно и положительно».

Розглядаючи народність поета, Добролюбов збагатив це поняття, встановивши зв'язок Шевченка з пісню, з фольклором.

«Он (Шевченко) близок к народной песне, а известно, что в песне вылилась вся прошедшая судьба, весь настоящий характер Украины, песня и дума составляют там народную святыню, лучшее достояние украинской жизни; в них горит любовь к родине, блещет слава прошедших подвигов; в них дышет и чистое нежное чувство женской любви, особенно любви материнской; в них же выражается и та тревожная оглядка на жизнь, которая заставляет казака, свободного от битвы «искать свою долю». Весь круг жизненных насущных интересов охватывается в песне, сливается с нею и без нее сама жизнь делается невозможною... У Шевченко мы находим все элементы украинской народной песни».

Шевченко, за визначенням Добролюбова, сприйняв від пісні своєрідний настрійний колорит: «спокойная грусть... тяжелая и сжимающая сердце» составляет постоянный элемент стихотворений Шевченко. Как вообще в малороссийской поэзии, грусть эта имеет созерцательный характер, переходящий часто в вопрос, в думу». Цим визначенням Добролюбов хоче вказати на особливий національний колорит поезії української, поезії Шевченка зокрема.

Методом всебічного аналізу Добролюбов знайшов у Шевченка «все

элементы украинской народной песни» — элементы тематичні, настроїні, елементи форми, як обов'язкової сторони народності.

Для Добролюбова, представника «реального» напрямку в критиці, для якого зміст становив основу творчості, було зрозуміло, що в кожному художньому явищі окремої нації може бути закладено зміст, що переростає національні рамки. В рецензії на збірник «Хата», виданий Кулішем, він виявив своє розуміння значення твору як факта, що входить «как элемент в общечеловеческую мысль... может быть общеобразовательным средством для человечества». Добролюбов висміяв шовіністичне намагання Куліша поставити поруч Шекспіра і... Квітку. Він, цілком справедливо, не визнавав такого права за українським письменником Шевченком, ні за російським письменником Коголем. Але він розумів, що значення Шевченка далеко ширше українських кордонів, що Шевченко великий світовий письменник, що його «мысль и чувства, которые, будучи народно-украинскими, понятны и близки, однако, всякому, кто не совсем извратил в себе лучшие человеческие инстинкты».

Ми навели кілька думок великого російського критика про народність Шевченка, щоб показати, яким широким, різноманітним і почесним було це визначення.

Цінність, правдивість цих думок у великій мірі збереглися і на сьогодні, вони можуть прислужитися і для нашого розуміння спадщини великого Кобзаря. Так, в дійсності, Шевченко був народним поетом, дякуючи своїй кревній близькості з думками, політичним стремлінням трудових мас українського народу, тому, що він був співцем уярмленого селянства, палким його трибуном. Він був народним поетом, бо писав для селян, зрозумілою, близькою для них мовою, писав такі твори, які кликали «обух сталить, та добре вигострить пиру», мовою, образами звичайними, буденними, приступними для широких трудових мас.

Стаття Добролюбова була вміщена в «Современнике», в третій книзі за 1860 рік, а в 4-й книзі «Русского слова» того ж таки року з'явилась стаття Д. Михайлова під тою ж назвою, з цілком подібним змістом. Михайлов повторює ряд положень Добролюбова, лише розгортає їх на додатковому матеріалі. Цікаво простежити подібність навіть будови статтей. Добролюбов перед словом «Кобзаря» розглянув альманах «Хата», де скритикував передмову Куліша, — Михайлов цю критику розгортає у вступній частині статті. Мова обох про те ж саме, про шовіністичне намагання упорядника дорівняти Квітку до Шекспіра. За цим обидві статті дають докладний виклад біографії Шевченка, власне майже повністю наводять автобіографію із «Народного життя». Далі йдуть думки про ліричний настрій і його функцію в «Кобзарі», про історичні твори, їх значення; в обох роботах перевага віддається актуальній тематиці. Висловивши кілька побіжних критичних уваг про окремі твори, Михайлов цілком повторює висновок Добролюбова:

«Эта полная чувства и поэзии простота, которую от первой строки до последней проникнута «Наймичка», свидетельствует о высокой художественной зрелости поэта. С такою же простотой встречаемся мы и во многих прелестных мелких стихотворениях г. Шевченко, написанных им в последнее время».

Проходили роки, ні на хвилину не припинялось дике цькування творчості Шевченка з боку царату, попівства, буржуазії. Особливо піднеслась вона

у ХХ столітті, коли революційна творчість Шевченка стала розповсюджуватись все більше і більше серед народних мас. І тоді за Шевченком, всупереч реакційним критикам і монархії, виступила нова фаланга діячів російської культури, російських критиків, найбільш тісно пов'язаних з революційним робітничим рухом і більшовицькою партією.

Особливо знаменними є слова, проказані з цього приводу Володимиром Ільичем Леніним, який називав Шевченка «великим українским писателем», «великим творцом живого украинского слова».

«Правда» в ті роки писала про Шевченка:

«И злая доля была ему отмерена полной мерой, что еще более давало великому малорусскому поэту право на вечную славу и добрую память потомков, за благо и счастье которых он всю свою жизнь боролся».

А. В. Луначарський, перебуваючи за кордоном в еміграції, проголошує гарячу промову, присвячену Шевченкові, що незабаром була розповсюджена і українською і російською мовами. Він говорив: «не только украинцы, но и прогрессивная Россия, все, что мыслит и чувствует в ней, восторженно относится к поэтическому таланту величайшего представителя украинской культуры — Тараса Шевченка, — преклоняется перед его полным любви сердцем и с печалью вспоминает о его многострадальной судьбе»².

О. М. Горький, читаючи російським робітникам лекцію про літературу поруч з іменами Пушкіна, Лермонтова, Герцена ставить Шевченка. Це думкою Горького «первый и воистинно народный поэт», у якого слід вчитися сприймати і відчувати народне життя так широко.

Вже після Жовтня В. І. Ленін, висунувши проект побудови монументу великим діячам світової історії, вносить до цього списку Шевченка. В 1934 році над побудовою пам'ятника Шевченкові в Харкові в рівній мірі працювали каменець-подільські каменотеси і ленінградські ливарники, білоруські шовки Харкова і керівник ленінградських трудящих Сергій Миронов з Кіров.

Літературна спадщина Шевченка сприйнята радянськими письменниками України як найвища школа поетичної майстерності. Але у нього вчать не тільки російські, білоруські, таджикські письменники також. Один із кращих російських поетів нашої епохи Едуард Багрицький черпав натхнення, мотиви і форми своєї знаменної «Думи про Опанаса» в «Кобзарі». Про народних поетів України творять прекрасні речі таджицький письменник Гасан Лахуї та білоруський Янка Купала.

Пам'ять великого українського поета свято зберігає вся країна Рад. У народи нашої країни готуються до урочистого святкування 125-ліття з дня народження великого поета-революціонера.

Микола Бурачек

Заслужений художник Республіки

ШЕВЧЕНКО ХУДОЖНИК-РЕАЛІСТ І ВЧИТЕЛЬ

Наш геніальний поет, великий революційний діяч, борець проти всякої темряви, релігійних забобів, заклятий ворог кріпацтва й самодержавного ладу, був ще й видатний художник.

Колись його друг і товариш по Академії мистецтв І. М. Сошенко (після смерті Шевченка) висловив таку думку: «А хто ж його знав, що він буде великий поет. А все таки стою на своєму: якби він продовжував малювати, то може з нього вийшов би ще більший художник».

Таке переконання, мабуть, було не лише у Сошенка; у високий талановитості Шевченка були переконані: Академія, сам Брюллов, колеги Шевченка, так і «Общество поощрения художников», що в особистому листі до Шевченка, вітаючи його з нагородою срібною медаллю за «первый опыт в живописи», обіцяє йому, коли він з тою ж ретельністю й любов'ю працюватиме «на избранном поприще», завжди знаходитиме в членах комітету «Общества» постійних «одобрителей».

Крім опікунства, яке виявляв до Шевченка Брюллов, він приятелює з самим учнем, виказує йому «дружескую доверчивость», а все це дає нам право вважати, що Брюллов бачив у Шевченкові любимого учня, на якого покладав велику надію, що ось він то й буде «преемником» його, що йому то передасть працю своєї слави.

А Шевченко не виправдав надії свого професора й приятеля: одійшов тільки від академізму, від романтизму, а став малювати «мужицкие картины» та писати «мужицкие стихи». Це була болюча образа для великого академіка, найталановитішого художника Росії того часу. Тому то й лише «попыхив плечима» Брюллов на прохання Шевченка полегшити його солдатську долю.

Але те, що було незрозумілим для Брюллова в ті часи, ясно для нас. Те саме сполучення в тій самій особі художника й поета живилося в одному й того ж джерела — з великого серця великого громадянина. І не випадково ще в майстерні Брюллова, «в тени его изящно-роскошной мастерской», перед его дивными произведениями я задумывался и лелеял в моем сердце своего слепца Кобзаря и своих кровожадных гайдамаков... Перед мною расстилалась степь, усеянная курганами; передо мною красовалась моя прекрасная, моя бедная Украина во всей непорочной, меланхолической красоте своей... И я задумывался, я не мог отвести своих духовных

¹ Дооктябрьская «Правда» об искусстве и литературе. 1937, стр. 181.

² Луначарский. Великий народный поэт. Хрк., 1920, стр. 3.

очей от этой родной чарующей прелести. Призвание и лич-
больше!» (Розрядка моя.— М. Б.).

І Шевченко віддається своєму «призванню», себто пише вірші, щоб ви-
словити всі ті почуття, що в глибині його душі, в його свідомості рвуться
до життя, мучать його живими, реальними образами.

В ньому борються художник з поетом...

Художник не сміє висловити візії поета. Художникові здається блюзнір-
ством відображати на полотні такі прості, буденні сюжети, бо мистецтво його
часів мусило зображати події величні, благородні, служити «высшей красоте».

Шевченко прекрасно відчував, що Академія дає йому багато, що вона
добре вчить його, вчить його на зразках всесвітнього мистецтва — на антич-
ках, на творах, переважно, художників італійського ренесансу; він розумів
силу блискучого такого натхненного таланту свого професора, «величайшего
художника в мире» — Брюллова.

Але Шевченко-поет нагадує художникові живу, реальну красу про-
красної, бідної України, в її непорочній, меланхолійній красі, з її бідними
покріпаченими селянами. Поет кричав, що треба говорити про них, про їх
недолю, про страшний народний гнів. («Гайдамаки»).

Художник ще соромився ображати «божественного Рафаеля», але він
«задумався», вже став на шлях критики, сумнівів. В ньому збуджу-
ється класове почуття, що мистецтво академічне, мистецтво — панське, що
його завданням є оспівування ідей того ж самого панства, або малювання
абстрактних сюжетів — біблійних, євангельських, античної міфології. Ше-
вченко починає розуміти, що таке мистецтво служить для розваги, для ох-
для насолоди, або приємно draжнить нерви такими картинами, як «Загибель
Помпеї», його вчителя, як «Мідний змії» Бруні, як «Осада Пскова» чи «Па-
вала Гензеріха» — знову Брюллова. І всякі «Вакханки», «Леди», всякі «Німфи»,
«Психей» тощо — це показ краси жіночого тіла, задоволення еротичних сма-
ків того ж панства. В такому мистецтві нема місця правді, живому життю,
його простим радощам, злидням та горю знедолених.

В Шевченкові жив ще тоді, реаліст, якого збудив поет.

Ще в 1839 році запросив до себе Шевченка й Штернберга В. А. Жуков-
ський, що повернувся тільки-но з Німеччини й знаходив, що твори Брюллова
занадто матеріальні й придушують до землі «божественное высшее искусство».
Жуковский привіз з собою цілу теку творів Корнеліуса, Гессе та
інших зірок Мюнхенської школи малярства й запропонував «едва опери-
вшись юношам» розглянути ці рекомендовані ним твори. «Но, боже, что
увидели в этой огромной, развернувшейся перед нами, портфели... Длинные
безжизненных мадонн, окруженных готическими тощими херувимами и про-
настоящих мучеников и мучеников живого улыбающегося искусства».

Це мистецтво німецьких «прерафаелітів», що так мертво старалися від-
родити мистецтво середніх віків, яке відтворювало в своїх малюнках, скульп-
турі ідеї церкви, її розуміння християнського ідеалу, як боротьби з «ті-
ним» тілом, з земними радощами й насолодою життям. Ідеалістичне ми-
стецтво німецьких прерафаелітів впадало теж в абстракцію, метафізику й мі-
стику, зрікалося життя, і, натурально, що «неоперившиеся юноши» сміялися
над творами школи мюнхенських прерафаелітів, за що «кроткий и дели-
катный Василий Андреевич назвал нас испорченными учениками Брюллова».

Т. Г. Шевченко
Автопортрет. Олія. 1840 р.

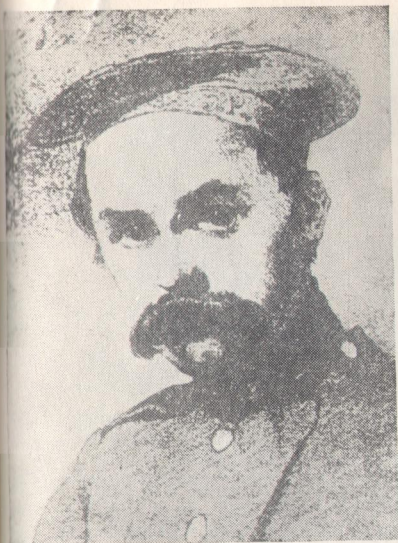
„Кобзар“ 1840 року. (Перше видання)

Катерина
Олія. 1842 року

Судня рада
Серія „Живописна Україна“. Офорт. 1844 р.

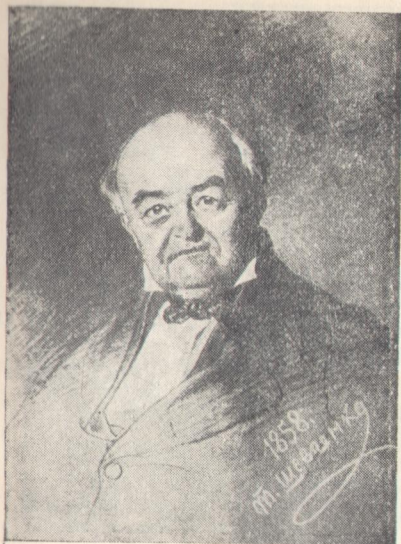
Т. Г. Шевченко
Автопортрет першого року заслання

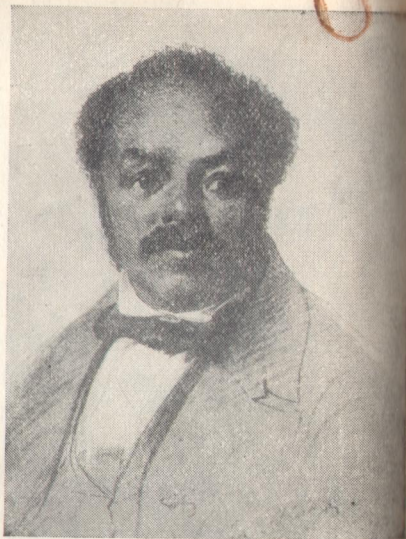
Киргизькі діти-жебраки
Сепія 1853 — 57 р.

Ново-Петровська фортеця з Хівінського шляху
Акварель. 1853 — 57 р.

М. С. Щепкін
Портрет. Олівець, 1858 р.

Айре Олдрідж
Портрет. Олівець. 1858 р.

Пам'ятник Т. Г. Шевченкові в Києві
Макет. Робота заслуж. діяча мистецтва М. Г. Манізера

Здорові, нормальні молоді люди могли тільки розсміятися на пропаганду уковського піднятися над землею в сферу духу, в царину містики й тину.

Мистецтво Академії було теж абстрактним, але воно було «языческим» мистецтвом радості життя, культом тіла, тоді як абстрактне мистецтво ніцихких «світил» зовсім не могло бути сприйнятим молодими людьми, як мистецтво, що відривало від землі, тягло кудись в метафізичні й філософські жутки попівської ідеології.

А тому мистецтво Академії, творчість К. П. Брюллова були ближчими Шевченкові, все ж більш реалістичними, ніж «эта коллекция идеального изображения». І він не прийняв цього «божественного выспренного искусства».

З другого боку, в суперечці художника з поетом, останній мав союзників картинах старих майстрів голландської школи, як Рембрандт, Остаде, Брейгель. Та сам Брюллов не раз в Ермітажі звертав увагу своїх учнів на картину єнєра «Казарма»,— твір цілком реалістичний. А цей веселий, життєрадісний, адьорий Рубенс! Він хоч і малював картини на теми міфологічні, але своїх богів, богинь та героїв подавав у таких реалістичних постатях, що віяло від них не небом античної Греції, а радісним, повнозвучним життям його, автора країни, яка пишалась на весь світ своїм багатством, торгівлею, промисловістю.

І поет - реаліст, що дивився правді в очі, переміг художника - академіста. Вже в 1841 році Шевченко дає рисунок «Знахар» для видання «Наши, писанные с натуры русскими». На рисунку зображений реальний український селянин, поважний, замислений, що йде вулицею села і за ним слідують діти.

Як учень Академії, Шевченко вчиться добре, але перехід його до науного класу дав йому право вибрати собі професора, як постійного керівника, в даному разі — Брюллова. Своему професору - керівникові учень повинен був показувати всі свої роботи як класні, так і власні й вислухувати поради й зауваження свого професора. Це був далекий відгук живого зв'язу між учителем і учнем, що колись — ще до Академії — було в практиці навчання.

Цей перехід до майстерні Брюллова був певним порятунком для молодого художника від академічної схоластики, яку так старанно прищеплювала стара професура учням. Майстерня Брюллова була вільнішою; Брюллов був уже людиною новою, більш живою, що симпатизувала реалістичному напрямку, та й сам він у своїх блискучих портретах був реалістом. Вже ті теми, що задавалися Брюлловим у його майстерні, відхиляються від строго-академічного, псевдо-класичного стилю: «Сирітка, що ділиться милостинею з собакою», або та сама «Циганка», за які Шевченко одержує срібні медалі. Ці сюжети не мають абсолютно нічого класичного, нічого, що нагадувало б якусь «Леду» чи «Адама й Єву над трупом Авеля». Можливо, що Брюллов при перегляді ескізів до цих робіт нагадував учневі «продивитися антиків», якусь «Венеру Медічі» тощо, але в «Циганці», ще збудованій за академічними канонами, відчувається тхнення романтизму — більш характеру, живописного ефекту.

Після реформи Академії 1831 — 1832 років, коли скасували казеннокоштных учнів, вступ до Академії не обмежувався більше науковими вступними іспитами

(лише з рисунку й малювання) і був вільним для всіх верств населення (крім кріпаків). В Академію поступали діти «різночинців», міщан, ремісників тощо. А з ними входив у Академію демократичний дух, дух того самого реалізму, з яким боролася стара професура Академії.

До цього треба взяти на увагу ще один чинник, що зміцнював у Шевченка його інстинктивні стремління до реалістичного мистецтва, це — оточення товаришів, серед яких він обертався. Товаришами його були деякі «венеціановці», як Мокрицький, Михайлов, Тиранов та інші, себто художники, що до Академії перейшли з приватної школи відомого художника Венеціанова, який вчив малювати все «а ля натура», згідно з його принципом не малювати «ничего иного, как в натуре является». Колегою Шевченка був і славетний, пізніше, П. А. Федотов, якого рисунки з натури побачив І. А. Крилов і порадив йому перейти до того юмористичного жанру, який і прославив його ім'я.

Органічний нахил до реалізму самого Шевченка, товариство «венеціановців», Федотова, що його поблагословив сам Крилов на путь реалізму, оформили остаточно Шевченка, як художника - реаліста.

В 1842 році Шевченко, що думками звертався до України, малює свою «Катерину». У виконанні її почувається щось від Брюллова, від Академії, як в рисунку, так і в колориті, але сюжет, типаж, це все вже від життя, від реальної правди.

Вперше в образотворчому мистецтві Шевченко кидає суспільству драму скривдженої дівчини селянки, «мужички», підіймає питання про право кохати, про ту, опльовану, самовіддану любов, яку подарувала ця дівчина тому «чорноусому» уланові, «соблазнителью», що мчить скоріш до своєї мабуть, з почуттям полегшення, що все «благополучно» скінчилося, принаймні для нього. Драматична ж доля бідної дівчини розкривається автором в очах того діда ложкаря, що з співчуттям і сумом дивиться у слід дівчини, бо знає, що неблаганні традиції суспільства зломають і знівечать цю ніжку квітку.

В «Катерині» вперше в образотворчому мистецтві Шевченко виступає проти соціальної неправди, ворогом якої він був до кінця життя.

Подорож на Україну, куди приїхав Шевченко вільною людиною, до його зустріли, як бажаного гостя, як широко популярного поета, наче б він родила художника; він все більше й більше визволяється від академічних впливів. Особливо це відбулося на його пейзажах, де він був цілком вільний від тих впливів, а його щирість, його любов до природи, робили його пейзажі тонкими спостереженнями рідної природи. Так само просто відображає Шевченко в своїх малюнках життя своїх земляків, не ідеалізуючи їх, не підсоложуючи їх на зразок призовітих «пейзан». Теж на Україні малює Шевченко багато портретів (за гроші, або в подяку за гостинність), в яких, за слів деяких дослідників його малярської діяльності, Шевченко досягає майстерства свого вчителя — Брюллова. Портрети Кейкуатової, Горленкової, Маєвської, Лизогуба, Дунін-Борковського та інших дійсно прекрасні, серйозні портрети, правдиві й більш м'які, ніж портрети Брюлловські з їх ефектною декоративністю.

Це — скромні, прості люди затишної провінції.

Там же, на Україні, виникла в Шевченка думка видавати «Живописну

райну», присвячену відображенню українського побуту, історії України, пам'яток старовини, її красот природи.

Можливо, що ця думка виникла в Шевченка з бажання показати справжню Україну, в протилежність тому уявленню про неї, що з якої руки «Вечеров на хуторе близ Диканьки» Гоголя, малювалася якась маслива країна. З другого боку, як це видно з листа В. Рєпніної до Шевченка (9-XII 1845 р.), видання «Живописной Украины» мало ще другу мету, а саме — викуп рідних братів і сестер з неволі. В. Рєпніна в цьому листі пише Шевченкові: «жаль очень, что вы так легкомысленно отказались от доброго дела для родных ваших — жаль их»...

Але в цих 6 офортах «Живописной Украины» Шевченко дав кілька прекрасних малюнків, як, наприклад, «Судну раду», в якій Шевченко з'являється справжнім реалістом, першим художником, що так просто, спостережливо, відобразив справжніх селян, селянський побут, за розробку мотивів яких пішли лише далеко пізніше «передвижники».

Дуже цікава й «Казка». Там Шевченко незвичайно виразно, з похмурою тонацією малює нам покаліченого солдата «в отставке», що після 25-річної служби повертається додому (якого може вже й немає, в якому він — цілком інша людина). І по дорозі цього інваліда зустрічає Смерть, а оскільки йому вже нічого не страшно, він частує безносу приятельку табакою та ще й «ніжничською». Офорт цей — фактично завуальований протест художника проти цієї безглуздої 25-річної неволі-служби, бо ця служба відбирала у солдата: «все, чем жизнь красна: семейство, родину, свободу» («Щоденник», 4-VI-57 р.).

З тих дев'яти років, що Шевченко був вільною людиною, останні три роки скинувши пута Академії, він ще й почуває себе вільним художником,бираючи матеріали для майбутніх картин. Але 5 квітня 1847 р. знову потрадає в неволю, ще гіршу за кріпацтво, — з наказу «III отделения» його «заочинение возмутительных и в высшей степени дерзких стихотворений, как одаренного крепким телосложением» засилають в окремий Оренбурзький корпус «рядовым»; до вироку власною рукою Миколи I, «не первого русского коронованного палача», було додано: «под строжайший присмотр, запретив писать и рисовать».

19 червня 1847 р. Шевченко опинився в Оренбурзі, а далі в Орській фортеці. Всі листи з заслання, записи в «Щоденнику» свідчать, як Шевченко страждав за художника, за те, що та вперта боротьба, яку він проводив все своє життя за право бути художником і в дитинстві, і «козачком» у Бигельгардта, і в Ширяєва, і в Академії, що ця боротьба пішла на марно, що він загубить в неволі всі свої технічні надбання, а впевненість руки, спостережливість і тонкість ока пропаде через відсутність постійної вправи. А життя в нестерпючій казармі, разом з темними, грубими солдатами, образи й знущаннями всяких командирів, що загрожували Шевченкові й різками, — давали докази тому, що художника в ньому нарешті вб'ють.

Наївно й зворушуюче Шевченко просить А. Лизогуба (11-XII-47 р.) прислати йому ящик з акварельними фарбами: «хоч і ніколи подивлюся, то все таки легше стане».

Але цей ящик згодився Шевченкові не лише тільки для платонічного споглядання на нього: капітан - лейтенант Бутаков («товарищ - друг»), відпра-

включившись в наукову експедицію на Аральське море, забирає з собою Шевченка, як потрібного йому для зарисовок художника. В експедиції Шевченкові не тільки не забороняється, а, навпаки, малювання стає його обов'язком. І Шевченко широко користується з свого обов'язку: безперервно малює краєвиди Аралу, степів його, замальовує цю країну, яку до нього мало хто бачив з європейців.

Ця країна з її сліпучим сонцем, різнобарвною грою кольорів, уснаго світляних ефектів сходу, заходу сонця, місячної ночі,—справила на Шевченка сильне враження. Тут неначе ширше відкрилися його очі, всі академічні трафарети, все, чому вчив Брюллов, тут відпали, звалилися ті окуляри, крізь які мимоволі дивився Шевченко. Треба було вчитися наново у самої природи, знайти свою самостійну маніру, власний підхід до натури. І Шевченко створює цілу низку чудових малюнків аквареллю, олівцем, сепією. Він створює такі шедеври акварельного малярства, як «Далісмен - Муллаулія» або «Дустанові могили», «Кара Бутак», чи «Туркменське кладовище» й багато інших. В цих малюнках Шевченко виявляє себе як справжній, глибокий реаліст і досягає в акварелі такого високого майстерства, що ці роботи Шевченка можна прирівняти до творів найкращих англійських акварелістів, що славилися на весь світ.

Крім цього, Шевченко зустрічає і знайомиться ближче з новим для нього народом казахами (киргизами). Його приваблюють до себе ці наївні, чистосердечні й простодушні люди, яких царський уряд офіційно називав «кинородниками», хоч вони жили на своїй рідній землі, тримав їх у темряві під владою перських самодурів начальників і їх власних «баїв», багатіїв. А цивілізацію уряд впроваджував у вигляді торговельного грабування, горілки та попа з хрестом. Інтернаціональні почуття, що завжди характеризували Шевченка в знайомстві його з людьми (приятелювання з росіянами, поляками, євреями, німцями тощо), зробили Шевченка другом цих «детей природы»—як любили висловлюватися ліберали з буржуазії й вищого дворянства. І Шевченко дав цілий ряд прекрасних малюнків з життя казахів, з їх, навіть інтимного, життя. Оскільки ще у казахів не було власного образотворчого мистецтва, то ті Шевченкові малюнки стали основоположниками нового казахського образотворчого мистецтва.

Після експедиції, в Оренбурзі, Шевченко, закінчуючи свої зашкідливі малюнки, користується майже свободою, навіть малює портрет жінки начальника края, Обручева, коли новий донос на Шевченка запроваджує його «в богом забытое укрепление»—в Новопетровський форт.

Там майже три роки Шевченко страждає в суворих умовах знущання в казармі, без книжок, газет і листування, бо адресатам його, щирим і вірним друзям Шевченка—Репнінін, Лизогубові, було заборонено листуватися з поетом. Тяжкі умови життя доводили його до одчаю, але тоді художник підтримував поета: яка б не була природа сувора, але над нею сяяло сонце, що змінювало поезією ночей, простір близького моря підбадьорювали Шевченка, його волю до життя, подавали якусь неясну надію на щось краще.

Коли ще на Аралі поет сумував і так негативно трактував його «пикетное море», чи ремствував на Кос-Арал, художник з великим захопленням малював краєвиди своєї «незамкнутої тюрми».

Але зміна начальства в Оренбурзі і в Новопетровському форту

назначення комендантом І. О. Ускова, внесла деякі зміни в життя Шевченка. Він, за негласним і неписаним дозволом коменданта, малює, входить сім'ю Ускова як своя близька людина, офіцерство запрошує його в своє товариство, хоч до офіцерів Шевченко ставиться обережно й з вибором одити в ближчі відносини з ними. Насадивши у форті сад, Шевченко уживає для Ускових альтанку в саду, а собі—землянку, де він ночує, пише свої російські повісті та рисує. З цих малюнків залишилися краєвид Новопетровського форту з Хівинської дороги, «Ніч на морі», і той прекрасний «Сад у Новопетровському форті». Цей малюнок такий багатокольоровий, в ньому стільки сонця, гри кольорів, що нагадує чудесний килим трохи навіть пізніших імпресіоністів.

До того ж періоду відносяться і портрети, головне сепією, або чорним олівцем і крейдою, портрети Ускових: самого Ускова, бравого офіцера з «командою» над чолом, розумними очима й лагідною усмішкою під усами, або так гармонічно викінчений портрет Ускової, в стилі жінок того часу—поважної, трохи мрійної і сентиментальної... Портрет Бажанова, Зігмунтовських і т. ін. Це, малюнки, галерея людей, що оточували в Новопетровському форті поета, всієї їх реальній правді.

Одержавши звістку ще в Новопетровському про те, що в Петербурзі поет не клопотатись про визволення його з солдатчини, Шевченко, вирішивши, що «живописцем-творцем» він не може бути, виявив бажання, по приїзді до Петербургу, взятися до вивчення офорту, щоб бути корисним суспільству, бути розпространителем світла істини. Він називає прекраснішим і благороднішим призначення гравера, який «своїм чудотворним резцом» дає можливість знайти маси з найкращими творами славних художників, що копяться в помурних галереях багатіїв.

Крім того, Шевченко задумує випустити в світ в офортах «чи собственное чадо—притчу о блудном сыне, приновреленную к современным нравам купеческого сословия». Шевченко надає великого значення купецтву та, взагалі, середньому класу, прирівнюючи його, мабуть, до «третього сословія» великої французької революції, бо цей клас мало освічений, не культурний, але ж з'являється половиною народу, і, на погляд Шевченка: «это сердце нашей национальности», через що «ему то и необходима... благородная, изящная, меткая сатира». Цікавий погляд висловлює Шевченко на вищий клас суспільства; для нього він не має ніякого значення, «в смысле национальности», а тому «на пороки и недостатки нашего высшего общества не стоит обращать внимания. Во-первых, по малочисленности этого общества, во-вторых, по застарелости нравственных недугов, а застарелые болезни, если и излечиваются, то только героическими средствами. Кроткий способ сатиры тут недействителен».

Ясно, що під героїчними засобами Шевченко розуміє засоби революційні. Дійсно, тут сатирою одною не візьмеш, а тому він бере для героя своєї притчи молодого чоловіка з купецького оточення, якому автор надає вагу «третього сословія», що колись підняло французьку революцію, яке Шевченкові хочеться повчати, бачити освіченим, культурним, свідомим своїх сил.

Але Росія часів Миколи I була найреакційнішою державою, що душила всяку культуру, всякий рух до будьякого визволення: чи мислі, чи визволення національного, політичного. У всіх ділянках життя велетенської дер-

жави панувало пригнічення, бюрократизм, бездушна форма й повне трагічне нерозуміння «духу» часу, його вимог. Все, що насмілювалося так-сяк мислити, що рвалося до якоїсь волі, все це безжалісно гинуло, як гине рослина в безводній пустелі... Так гинуть талановиті, палкі «декабристи», так виведені на майдан. В нього вираз зацькованого звіра і жах перед ка-ває пануючий режим геніїв Росії — Пушкіна, Лермонтова, Белінського, при Слідуюча картина (8) — десь в селі, в якому спинився етап каторжан. мушує емігрувати Герцена, Бакуніна, морально нищить Гоголя, десять років удний син», скутий з другими товаришами прислухається з радісною тримає Шевченка в солдатчині, обмежує наукову думку й взагалі — освіту, нагадує йому щось далеке й приємне. Останній рисунок (9) закінчує літературу, мистецтво, всяку культуру.

Купецтво, задоволено правом наживати капітали всякими, навіть темними засобами, пригнічене вищим дворянським класом, теж не надавало значення освіті, боялося її, як зарази, як джерела розпусти, порушення основ релігійних та побутових.

Вся освіта купецьких синків обмежувалася читанням, писанням та елементарною арифметикою. Отже, значний шар населення Росії цілком перебував у темряві, в релігійному обскурантизмі, домостроївських традиціях. Вони були якби по за життям політичним і громадським, а вузький круг інтересів, світогляду виробляли серед купецтва дикі натури, хатніх деспотів-самодурів, тих славетних Брускових, «Тіт Тітичей», «Дікіх», «Кабаніх», що увічнів у своїх комедіях та драмах знаменитий драматург О. Н. Островський.

Задушлива атмосфера громадського й політичного життя, ще більш задушлива атмосфера рідної хати калічили тисячі й тисячі молодих сил, лишки молодого енергії, без освіти, без культурного керівництва, без культурних потреб і інтересів, шукала виходу, розрядки. А оскільки «папеньки» разом з іншими «степенними» купцями гуляли, пили, влаштовували оргії, то синок з заздрістю дивився на таке «вільне» життя й мимохіть брав його за приклад. І молодий купчик починає шукати розваги в пияцтві, картах, розпусті та гульцятстві.

Перших чотирьох малюнків Шевченко, «за неименіем русского типа чешского купца», так і не намалював, а такий купець напевне був авторіві потрібен для якихось сцен з батьком.

Я гадаю, що перші сцени серії «Блудного сина» завіряли, певно початкові сутички з батьком, які закінчилися крадіжкою сином грошей з батькової скрині, і на малюнку 1 ми зустрічаємо «бессознательного негодяя» (за характеристикою Шевченка) десь за містом. Він вже прогулювся, пропився й ще з масною усмішкою слідкує за кимсь, мабуть, жінчиною. В рисунку 2 гультий грає вже роль якогось блазня в шинку, забавляючи «публіку» своїм бундючним виглядом а ля генерал. Далі, мабуть, гульвісу за крадіжку, за заплямування «честной купеческой» фамілії батько віддав у солдати, звідки той, звикши до вільного, широкого життя, дезертирував і свою втечу гоїно відсвяткував у якомусь притоні, прогулювся вщент і його, п'яного, викинули в свинушник. Гультий напівголий лежить одною ногою на солдатській шинелі, а правою рукою спирається на шию свині (рис. 3). Рисунок 4 малює нам «бессознательного негодяя», в місячну ніч (пушик на стіні) на покинутому кладовищі, в лахміттях, в злиднях. Тут, мабуть, він ховається від кари закону: за крадіжку, за дезертирство. На малюнку 5 він вже приєднався до якогось табору розбійників і несе пограбованого у щойно вбитого чоловіка (прекрасний ракурс) хреста, а може, й гаманця. В 6 малюнку гультий виймався, і його судили, і перед карою прив'язали до стовпа в казармі, а щоб

не розмовляв з товаришами, йому до рота вклали уламок дрючка. Рисунок 7 малює приготування до нелюдської кари «шпідрутенами», яка кінчалася смертю злочинця. В зимовий ранок «бессознательного» злодія вивели на майдан. В нього вираз зацькованого звіра і жах перед ка-ває пануючий режим геніїв Росії — Пушкіна, Лермонтова, Белінського, при Слідуюча картина (8) — десь в селі, в якому спинився етап каторжан. мушує емігрувати Герцена, Бакуніна, морально нищить Гоголя, десять років удний син», скутий з другими товаришами прислухається з радісною тримає Шевченка в солдатчині, обмежує наукову думку й взагалі — освіту, нагадує йому щось далеке й приємне. Останній рисунок (9) закінчує літературу, мистецтво, всяку культуру.

На кам'яних плитах долівки сидить, скутий з другим в'язнем, що філософ- лежить на підлозі, — герой серії «Блудний син». Він сидить схилений, охо- ни обома руками коліно; сумні очі його втоплені в якісь далекі минулі ... Уста міцно стиснуті з презирством, з погордою до тих, що скалічили його життя, скували його волю... Він переніс стільки страждань, нелюдські цуртени, він син свого рідного, пригніченого жорстокою лапою царизму, роду, він ще не капітулював, не здав своїх позицій. Ця багата, широка натура, ображена життям людина багато чому навчилася, навчилася ненави- ди те суспільство, що скалічило йому молоде життя. Він втече і може загине в сибірській тайзі «с кистенем в руке», помщаючись за свою вину.

Бажаючи дати сатиру на купецтво, Шевченко такої сатири не дав, масне «меткой, благородной и изящной». Яке тут «изящество», коли по-ється ціла трагедія життя молодого людини з того самого класу, про яке м Шевченко говорив як про «наше темное, полутатарское купечество». Та Федотов, на якого посилається Шевченко, як на художника, що з цієї мітчі зробив би «благородную, изящную, меткую сатиру... скорее сарказм», — Федотов-юморист, підкреслив би «пошлость», лицемірство купецького по-шту, але не подивився б на цей сюжет, як на трагедію.

Шевченко вмів обурюватися, палати гнівом, але не сміятися та ще над щасною людиною, над стражданням її, що через свою несвідомість, тем-ну з'являється жертвою не лише свого темпераменту, а й умов соціальних та побутових.

І не один художник до Шевченка і навіть після нього не насмілюва- ти в образотворчому мистецтві таких страшних картин з життя дантового класу, над яким панував Микола І.

Ця серія «Блудний син» найсильніший, найвизначніший твір Шевченка перед перлин його малярської діяльності. Шевченко замість сатири, дав її, як обвинувальний акт на весь самодержавний лад, в найреальніших образах, як в дзеркалі, відбив все каліцтво, весь жах цього режиму. «Блудний син» Шевченка — гнівний протест проти царату, що душив усяку мисль, громад-ську і індивідуальну свободу, — а тому ця серія не тільки «документ епохи», але й яскравий пам'ятник революційної думки в образотворчому мистецтві.

Шевченка, по повероті з заслання, Петербург зустрів незвичайно демон-стративно, з великою пошаною й гостинністю. Цілий місяць проходить в уро-чистих зустрічах, виступах на літературних вечорах, обідах тощо, поки, на-решті, Шевченко прийнявся за вивчення техніки офорту. Не зважаючи на своє зруйноване десятирічним засланням здоров'я, він уперто і ретельно пра-цює над офортом, створює в цій галузі мистецтва прекрасні речі як з Рем-

Брандта — «Притча про виноградарів», з Мурільо — «Свята родина», з її селянським характером, з картини Соколова, Мещерського, Лебедева, нарешті, композиції: «Старець на кладовищі», «Сама собі господиня в хаті», багатьох третів: Ф. Толстого, Бруні, Клодта, свої автопортрети і т. ін. Мистецтво офорту в Академії не викладалося. Шевченко був, так би мовити, новатором і піонером його; він якби відродив офорт, і оскільки вчителем Шевченку в офорті був Рембрандт, то він же був для нього зразком офортової маніри, а крім того Рембрандт був близьким Шевченкові по тематиці: і другий як раз брали сюжети для власних композицій з нижчих верств з пролетаріату.

Слава Шевченка серед знавців, професури Академії та взагалі художників, як офортиста, принесла йому почесне прізвище «русского Рембрандта», а Академія 1860 р. дала йому звання «академика по гравюре на меди».

Крім офортів Шевченко й малює: портрети — Шепкіна, Ольріджа, Мокрицького, Лазаревських, портрет олівцем героїні свого недовгого й сумного роману — Ликери Полусмакової, сепією: «Як русалки місяць ловлять» тощо.

У всіх своїх творах Шевченко завжди художник-реаліст, художник-громадянин, що служив образотворчою мовою народові, суспільству, «распространять свет и истину» серед нього.

10 березня Шевченка не стало, вмер геніальний поет і видатний художник. Вже одні рисунки Шевченка могли би стати поруч кращих творів російського мистецтва, а Шевченко ще був тонкий і прекрасний аквареліст («Одаліска», «Почаєвська лавра», Аральські краєвиди тощо) і теж був прекрасний портретист («Маєвська», «Кекуатова», «Шепкін», «Гребінка», «Лунін», «Максимович», «Ольрідж...»). Як пейзажист Шевченко, крім згаданих акварелів, залишив альбоми своїх зарисовок українських, прикаспійських, поволжських краєвидів. Чудесний робітник однотонних малюнків сепією, тушію, бістрою, крім того він прекрасний офортист, за яким залишилася слава першого офортиста в російському мистецтві, так би мовити «батька російського офорту». Завдяки Шевченкові, ми маємо такі чудесні офорти Шішкіна, офорти проф. Мате. Офорт міцно увійшов у російське мистецтво й дав багато видатних офортистів.

Збіг обставин особистого й політичного характеру не дав розгорнутись художньому таланту Шевченка, такому різноманітному, такому багатому, і він не виявив усіх творчих можливостей своїх в образотворчому мистецтві.

Але хоч він не створив своєї школи, ніколи не був професором, все таки в нього були учні; Шевченко відкрив шлях до українського селянського побуту, до красоти природи України.

Як Шевченко в поезії, по словам Костомарова, розідрив завісу народного життя, так теж саме він зробив і в образотворчому мистецтві.

За Шевченком рушила ціла низка художників, що малювали Україну: її пейзажі, її селян, її історію, побут тощо: Соколов («Проводи рекрутів», «Весілля», «Дівчата ворожать»), Трутовський, що свою художню діяльність присвятив «Малоросії», теж захопився Шевченком і, взагалі, Україною. Л. Жемчужников, харківський художник. Безперчій та багато інших. Навіть дозволю собі думати, що й В. Якобі, який виставив якраз в рік смерті Шевченка свою картину «Привал арестантов» і був ще учнем Академії,

там жив і працював Шевченко, міг бачити в майстерні «Блудний син» і, може, під впливом цієї серії й намалював свою картину «Брудного сина».

Так би мовити фінал пригод «Брудного сина».

Не настоюю на цій версії, бо це лише моє припущення.

Але в творчості художників, що брали сюжети з українського життя, не настоюю на цій версії, бо це лише моє припущення.

Одна, яка йде, на мій погляд, від Гоголя, від його «Вечеров»,

всі українські селяни подавалися художниками в підсоложеному або

романтичному вигляді, а краєвиди — теж ідеалізованими,

«Приднепровская Италия» (Трутовський, Безперчій, Мікешін, Сластін;

художники, під впливом Шевченка, поставилися зовсім по другому:

цілком по реальному (Соколов, Пімоненко, Рєпін,

вдумливо, цілком по реальному (Соколов, Пімоненко, Рєпін,

Шевченко, як художник і зараз може служити зразком і своїми творами,

любов'ю до мистецтва, і тою впертою боротьбою за право бути

за висловлення своїх ідей.

Лише тепер радянська влада дала можливість побачити Шевченка -

мистецькій талановитості. Така цінна

у всій його багатогранній мистецькій талановитості. Така цінна

каркові поширила славу Шевченка і як видатного художника. Незліченні

каркові поширила славу Шевченка і як видатного художника. Незліченні

курсії трудящих Радянського Союзу, чужоземних туристів і робітників

славу розносять по світу, бо Шевченко поет-художник належить всьому

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

світу.

Юрій Гай

ШЕВЧЕНКО І ГЕРЦЕН

Життя й діяльність Шевченка та Герцена — найчудовіший вияв спільності долі і героїчних рис російського та українського народів, що органічно поєднали свою долю протягом століть. Співставлення їх творчості на рівні мистецтва розбиває як теорії великодержавних шовіністів, що намагались затримувати своєрідність розвитку української культури та літератури, так і буржуазних українських націоналістів з їх намаганням відірвати літературу українського народу від російської літератури та культури.

Шевченко і Герцен — гордість народів Радянського Союзу; їх взаємна любов та повага — вираз тих же почуттів трудового російського і українського народів один до одного; їх полум'яна ненависть до пригноблення і жагуча проповідь революції вписала невтравні і прекрасні сторінки в історію боротьби народів за своє звільнення. Вони наситили світову художню творчість пристрасністю революційної думки, гостротою партійної публіцистичності, вони утворили неминучі своїм значенням типічні образи рази в типових обставинах, синтетичні узагальнення, що охоплюють різноманітні сторони життя та відображають з величезною сміливістю і глибиною найважливіші проблеми епохи.

Характерною рисою обох була поєднаність особистого життя з боротьбою та революційною діяльністю. Застосовуючи до них висловлювання Енгельса, можна було б сказати, що вони

«почерпают мотиви своих поступков не в мелочных индивидуальных вожделениях, а в том историческом течении, которое является носителем»¹.

Співставлення їх творчості розкриває наявність глибокої духовної близькості, риси схожості в розробці багатьох проблем, скерованих проти спільного ворога — самодержавства та кріпосництва, ствердження методу критичного реалізму в плані двох окремих розгалужень його розвитку.

Проте за рисами схожості не можна випускати з уваги і риси одмінності. Керівними в цьому плані є положення Леніна, розгорнені в праці «Пам'яті Герцена», «З минулого робітничої преси в Росії»:

«Як декабристи розбудили Герцена, так Герцен і його «Колокола» допомогли пробудженню різночинців, освічених представників ліберальної і демократичної буржуазії, що належали не до дворянства, а до чиновництва, міщанства, купецтва, селянства»².

¹ Енгельс. Лист до Лассалля від 18 травня 1859 р. «Литературное Наследство» № 3, стор. 10.
² Ленін. «З минулого робітничої преси в Росії», т. XVII, ст. 309. Партвидавництва ЦК КП(б)У, 1936 р.

Герцені та Герцен зробили значний вплив на Шевченка, не зважаючи одночасно своєрідності його творчості. Шевченко розвивається, як революційно-селянської демократії, як революційний народний поет. Герцен відмінний шлях розвитку, шлях перетворення дворянського революонера в демократа, багато характерних рис якого обумовила еміграція. Лінії цієї найглибшої самотності вимальовуються також лінії взаємодії, стилевих впливів, які проте ніколи не переходять в наслідування. Нарешті, великий інтерес являють взаємодії та оцінки цих славетних представників світової літератури XIX століття.

I

Борючися з ненависною феодально-кріпосницькою системою, констатуючи крайню недостатність і в житті і в літературі позитивних образів (особливо після розгрому декабрьського повстання), молодий Герцен звертався до далекого минулого, до початку християнства, шукаючи образу позитивного героя, натхненого ідеєю, ладного йти на подвиг в ім'я людей і на самопожертву. Таким чином передумовою цих шукань були соціальні, гуманістичні тенденції у Герцена. Проте, молодий Герцен в ту добу (1838-39 рр.) далеко не зовсім порвав з дворянськими поглядами, не чужий йому ще релігійності та містицизму. В наслідок — 1838 року з'явилися його перші драматичні спроби «Ліцінія» та «Вільям Пен» (сценарію двох драматичних спроб), написані на заслання у Володимирі, уривки, овіяні релігійно-містичними настроями.

Пізніше Герцен так оцінив ці спроби: «Слідом за «Записками молодої людини» вміщаю я сценарію моїх безталанних драматичних спроб, безжально витягнених Белінським (XVI розділ, I частини «Былого и дум»), котрий просив мене переписувати вірші в рядки, щоб не можна було помітити, що написано їх рубаною прозою, на кшталт віршів. Сцени ці відносяться до 1838 року. В них ясно помітні рештки релігійних поглядів і шлях, яким вони перероблялись не в містицизм, а в революцію, в соціалізм». «О.І.Г.»¹.

У Герцена цього періоду наявні романтичні прагнення та ідеалізація християнства.

Почуваючи нерівність своєї боротьби з самодержавством, почуваючи себе роками заслання «зайвою людиною», приреченою на бездіяльність, Герцен у листі до Ліцінії гірко вигукує:

«Можливо, прийдуть інші покоління, — буде у них віра, буде надія, ясно їм буде, завітне щастя, — можливо. Але ми — проміжна ланка, що ввійшла з минулого, і що не дійшла до майбутнього. Для нас темна ніч, що втратила останні промені присмеркового сонця, і що не знайшла рожевої смуги на сході. Щасливі нащадки, ви не зрозумієте наших страждань, не зрозумієте, що нема тяжчої роботи, нема лютішого страждання, як не робити нічого! Задумливо!»².

Тут — цілком чіткий вияв настроїв передових людей 30 рр., коли дворянсько-декабристська революційність була вже погромлена, а революційно-селянська, демократична ідеологія ще не достигла.

¹ О. І. Герцен. Повне зібрання творів та листів за ред. М. К. Лемке, т. II, стор. 205—206.
² Герцен, твори, т. II, ст. 221.

Пізніше, ставши на позиції матеріалізму і атеїзму, витравивши релігійності, Герцен з великою силою викриває ошукуючу духовність з його ідеологією «візантизму», при чому ця боротьба Герцена мала певний вплив і на Шевченка.

1851 року в творі «Про розвиток революційних ідей в Росії» Герцен писав про добу XV—XVI століття:

«візантизм — це старість, втома, покора агонії; російський народ зруйнований, принижений, у нього не вистачало енергії, щоб підвестися, але він був молодий, і насправді не пройнятий відчаєм»...¹.

Ряд подібних висловлювань проти візантизму ми зустрічаємо в багатьох інших творах Герцена, зокрема в творі «Княгиня Катерина Романівна Дашкова»².

Візантизм обурював Шевченка, крім його реакційної експлуататорської суті, ще й надтою, чванливою обрядовістю, зовнішньою, «сусальною» пишністю, за якою обдарований здоровим і безпосереднім художнім смаком поет-любовник Шевченко яскраво відчував фальш і крикливість.

22 березня 1859 року на великдень Шевченко зробив такий запис в «Журналі»: «Прочитав статтю в 3 № «Полярной звезды» (за 1857 рік Ю. Г.) о Записках Дашковой, в 11 часов я отправился в Кремль. Если бы ничего не слышал прежде об этом византийско-староверском торжестве, то, может быть, оно бы на меня и произвело какое-нибудь впечатление, теперь же ровно никакого. Свету мало, звону много, крестный ход, толпа вяземский пряник, движется в толпе. Отсутствие малейшей гармонии и чуждены изящного. И до каких пор продлится эта японская комедия?»

Чернышевський, Герцен та інші революціонери-демократи 50—60-х років XIX століття надавали широкого узагальненого значіння, розуміючи цим терміном прояви реакції, консервативної дворянсько-кріпосницької ідеології. Слідом за Герценом та Чернышевським і Шевченко вживає цей вираз у загострено політичному плані. Так, в чудовому вірші «Я не нездужаю, вражусь, закликаючи народ до озброєного повстання, до сокири, Шевченко застерігає, що в разі перемоги панства воно й далі буде

Храми, палати мурувать,
Любить царя свого п'яного,
Та візантизм прославлять,
Та й більше, бачиться, нічого.

Візантизм нерозривно був зв'язаний з самодержавством. Щодо оцінки самодержавства та його ролі в житті країни в минулому, ми знаходимо в обох письменників багатий матеріал.

Царювання Катерини II Герцен змальовує різкими картаючими фарбами:

«Катерина II не знала народу, і вчинила йому тільки саме зло; не народом її було дворянство, і вона чудово розуміла свій ґрунт... Вона роздавала своїм временщикам та коханцям населені землі у величезних розмірах. Вона не лише обібрала монастирі на користь своїх вельмож, але також роздала їм селян України, де не було ще кріпацтва»³.

Герцен, твори, т. VI, ст. 319—320.

Герцен, твори, т. VIII.

Герцен, твори, т. VI, ст. 335.

Аналогічні міркування зустрічаємо ми у великій кількості творів Герцена, зокрема в уже згаданій творі «Княгиня Катерина Романівна Дашкова».

Не обмежуючись розкриттям справжньої суті царювання Катерини II, Герцен дає таке узагальнення щодо царів романівського дому (за винятком Івана I) XVII—XVIII століть.

«Народ згадує про них тільки по кількості своїх нещастів, по розростанню кріпацтва, рекрутських наборів, різного роду повинностей, по військових поселеннях, по всьому жаху поліцейської адміністрації, по війні, остільки ж кривавій, оскільки й безумній»⁴.

Шевченко в багатьох творах викриває злочини російських царів, находячи в них фарби і образи нечуваної до нього в українській літературі сили. Так, у вірші «Осії, глава XIV», «Великий льох», «Царі» та інших.

Шевченко і Герцен зачіпають питання і про діячів селянської революції — про Степана Разіна та Пугачова. У нас немає матеріалів, що свідчать про якийсь вплив в даному випадку Герцена на Шевченка; ці моменти, як і безліч інших, виникли у них паралельно.

В «Журналі» Шевченка (запис 29 серпня 1857 року) є місце, присвячене Степану Разіну. Шевченко наводить народні легенди, називає його «славним царем».

Згадування про Пугачова зустрічаємо ми в поемі Шевченка «Москалева китиця» (1847).

Минали літа, тихо, тихо,
(Отак пиши!) і за гріхи
Карались господом ляхи,
І пугав Пугач над Уралом.

В міркуваннях про Пугачова Шевченко виявляє себе як поет революційно-демократичної демократії, що дбайливо зберігає в пам'яті спогади про народні повстання і на Україні, і на Поволжі, і на Уралі. Не підлягає сумніву, що Шевченкові була відома низка народних переказів, спогадів та легенд про Пугачова, про які він міг чути під час перебування на заслання в Астрахані, Нижньому і в інших місцевостях. Позбавлений можливості писати й малювати, Шевченко не розвинув цієї теми з тою повнотою, якої можна було б досягти за інших обставин. У всякому разі виявлення всього зробленого ним у цьому напрямі потребує додаткових ще студій⁵.

Освітлення образу Пугачова у Герцена теж подано з позицій революційно-демократичної. 13 вересня 1850 р. в листі до Джузеппе Мацціні Герцен пише:

«Я не вірю ні в яку революцію в Росії, крім селянської. Той, хто зможе об'єднати розкольників-селян, як Пугачов уральських козаків, — той ударить на смерть крижаний петербурзький деспотизм»⁶.

В іншому місці, підкреслюючи потребу сполучення народного революційного руху з передовою революційною теорією Заходу, Герцен каже:

«Можливо, що з якогонебудь скита⁷ вийде народний рух, що охопить цілі області; характер його буде, звичайно, національний».

¹ Герцен, твори, т. VI, ст. 336.

² Так малюнок Шевченка «Арешт Пугачева» став відомий, наприклад, тільки в останній раз і був відразу ж широко спопуляризований в радянській періодичній пресі. — Ред.

³ Герцен, твори, т. VI, ст. 144—145.

⁴ Пугачов і його товариші належали до старовірів. — О. І. Г.

і комуністичний, і він піде назустріч іншому рухові, джерело якого — революційних діячів Європи»¹.

Ще міцніший був зв'язок Герцена з декабристами. Ленін дав таке положення по даному питанню, визначаючи ідейну генеалогію Герцена першої половини XIX століття.

«Герцен належав до покоління дворянських, поміщицьких революціонерів першої половини минулого віку». (Пам'яті Герцена)². Видатнішими діячами дворянського періоду були декабристи і Герцен («З минулого робітничої преси в Росії»)³.

У Герцена ми знаходимо таке зізнання:

«Оповідь про декабристів стає більш і більш урочистим прологом до нашого життя, нашу героїчну генеалогію»⁴.

В творах Герцена першої половини XIX ст. ми знаходимо величезну кількість висловлювань і згадок про декабристів, що свідчить про наступний зв'язок між декабристами та Герценом. Проте пізніше Герцен значно переріс рамки дворянсько-декабристської революційності, перетворившись у революціонера-демократа.

...«він безбоязно став на бік революційної демократії проти лібералів. Він боровся за перемогу народу над царизмом, а не за угоду ліберальної буржуазії з поміщицьким царем. Він підняв прапор революції»⁵.

У Шевченка, що вийшов із шарів пригнобленого, закріпаченого селянства, представника найширших народних мас, тиснутих подвійним гнітом соціального і національного поневолення, ці якості революціонера-демократа, революційного поета вистигли набагато раніш, ніж у Герцена, уже з кінця 30 рр.—і в більш послідовних формах. Тут істотно різниця між Шевченком і Герценом. Розвиток Герцена органічно поєднаний з ідеями і традиціями декабристів. Шевченко пішов з самого початку, незалежно від декабристів, своєю власною дорогою, відбиваючи народний протест і народні сподіванки. Сама спадщина декабристів стала Шевченкові відома пізніше, ніж Герцену. Та проте Шевченко охоче звертався до образів декабристів, цінуючи їх як борців проти самодержавства.

Уже в поемі «Сон», 1844 року, він дає образ декабриста-каторжника, втілення революційної непохитності і глибокого гуманізму.

В кайдани убраний
Цар всесвітній! Цар волі, цар
Штепом увінчаний!
В муці, в каторзі,— не просить,
Не плаче, не стогне:
Раз добром нагріте серце —
Вік не прохолоне!

Очевидно, тут Шевченко дав узагальнений образ декабриста, поєднуючи риси Рилєєва і Бєстужєва.

¹ Герцен, твори, т. VI, ст. 341.

² Ленін, твори, т. XV, ст. 420.

³ Ленін, твори, т. XVII, ст. 309.

⁴ Герцен, твори, т. XV, ст. 176.

⁵ Ленін. Пам'яті Герцена, т. XV, ст. 424.

Образи декабристів стають перед Шевченком і в поемі «Неофіти» і в «Юродивий» та ін. Шевченко користується тут мовою алегорій та іноді; ця риса зближує Шевченка з революційними демократами 60-х рр., зокрема Чернишевського, Некрасова, Салтикова-Шчедріна та ін. Герцен, був у той час в еміграції, не мав потреби користатися алегоричною мовою і це допомогло йому виробити інший стиль, надзвичайно точну мову.

Шевченко залишив нам документальні свідчення про знайомство з декабристами та їх творами. 17 вересня 1857 року Шевченко записує в «Журнал»: «Капитан наш вытащил из-под спуда «Полярную Звезду» 1824 года и красноречиво прочитал нам отрывки из поэмы «Наливайко», а Сапожников из поэмы «Войнаровский». (Обидві поеми належать декабристу Рилєєву).

В запису від 16 жовтня 1857 року Шевченко повідомляє про своє особисте знайомство з декабристом І. О. Анненковим. «У Якоби же встретился с благоговейно познакомился с возвращающимся из Сибири декабристом, Иваном Александровичем Анненковым. ... Благоговейно перед тобою, один из первых наших апостолов».

Тією ж найглибшою шаною до декабристів, поєднаною з непримиренною ненавистю до Миколи I, пройнятий і запис від 3 грудня 1857 року.

«У него же, у Гранда, и в первый же раз, увидел я «Полярную Звезду» Александра (псевдонім Герцена.— Ю. Г.) за 1856 г., второй том. Обертка, т. е. портреты первых наших апостолов-мучеников меня так тяжело, грустно поразили, что я до сих пор еще не могу отдохнуть от этого мрачного впечатления. Как бы хорошо было, если бы выбить медаль в память этого гнусного события. С одной стороны портреты этих великомучеников с надписью: «Первые русские благовестители свободы», а на другой стороне медали портрет неудобозабываемого Тормоза, с надписью: «Не первый русский коронованный палач».

Шевченкові в період 1857—1858 рр. безумовно була відома низка творів Герцена, в тому числі й тих, де йшла мова про декабристів; Шевченко читав «Колокол» і «Полярную Звезду», які підпільно проходили з Лондона і були дуже поширені в Нижньому Новгороді, де певний час жив Шевченко.

Все це наклало певні риси впливу на стиль — «Неофітів», «Юродивого», записів до «Журналу» тощо.

Такі епітети, як «фельдфебель-царь», «коронований кат», «унтер-п'яний — долгорукий», «сатрапи», «Тормоз» та інші, з одного боку, і образи декабристів — «сподвижники святої волі», «благовестители свободы», «первозванные наши апостолы» і т. д., з другого, навіяні аналогічними образами Герцена.

II

Бороться проти самодержавства та кріпосного права, маючи перед собою дійсного ворога — феодально-кріпосницьку, поліційсько-бюрократичну Росію, Шевченко і Герцен піднімали в своїх творах низку спільних тем та проблем, в багатьох випадках подібно розробляючи їх. Шевченкові була відома низка творів Герцена, скерованих проти кріпосного права і зокрема «Хрещена власністю» — 2 видання, 1856 р. (1-ше вид. було 1853 р.). Епіграфом до свого

твору Герцен узяв образне провіщення Пугачова грядущої революції: «Ворон, а вороненок, настоящий ворон еще летает в поднебесьи».

В цьому творі Герцен картає кріпосне право, підкреслює справедливість народного повстання, селянської революції.

«Нехай вони (поміщики.— Ю. Г.) знають, що коли ні уряд, ні поміщики нічого не зроблять, зробить сокира. Хай цар знає, що від нього лежить, щоб російський селянин не виймав її зза свого пояса»¹.

Поруч з цим Герцен вказує на злочинну роль Катерини II в справі кріпаčenja українського народу.

«Це було в той саме час, коли Катерина II запроваджувала кріпацтво на Україні. Одержима ненаситимою німфоманією, запламована ма злочинами, ця «мати батьківщини», дала самим своїм коханцям біля трьохсот тисяч душ чоловічої статі»².

У Шевченка у вірші «Я не нездужаю, нівроку» (1858 р.) є також заклик до сокири, як до єдиного засобу соціального визволення. Ідея соціального визволення володіла умами і Чернишевського і Шевченка, і у нас нема для них для ствердження того, що заклик Шевченка до сокири являється наслідком читання таких творів Герцена, як «Хрещена власність». Далекі від посереднішого помітні наслідки читання «Хрещеної власності» Шевченка в його повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», яку він писав і переробляв у Нижньому. Оповідаючи про поміщика, Шевченко використовує тут деякі вислови Герцена, наприклад: «Его можно было бы назвать ничем, если бы он не был помещиком нескольких сот душ крещенных собственников».

У Шевченка ми знаходимо високу оцінку «Хрещеної власності».

«Поработавши, отправился я обедать к Н. К. Якоби. Вместо десерта он угостил меня брошюрой Искандера, лондонского второго издания «Крещенная собственность». Сердечное, душевное, человеческое слово. Да осенит тебя свет истины и сила истинного бога, апостол наш, наш одинокий изгнанник!»³.

Викриття кріпосницької системи у обох письменників вражає повнотою розробки, підпирається великою кількістю фактів, використанням різноманітних сюжетів і мотивів. Велику увагу обох письменників привертають теми боротьби за звільнення жінки, гірка доля байстрят, незаконнороджених дітей, заважає кріпосним ладом талантів із народу («Катерина», «Наймичка», «Марія», «Сорока-воровка» і багато інших). Відмінною рисою Шевченка була відсутність ліберальних хитань, що були у Герцена в дореформний період і які виявлялися в надії (правда, незабаром зруйнованій) на те, що Олександр II і освічені поміщики зроблять щонебудь корисне для народу. Обидва письменники пов'язували ліквідацію кріпацтва з знищенням політичного гніту, царизму, влади поміщиків: обом (хоча і різною мірою) відомі були вчення утопічного соціалізму, перед обома стояв привабливий образ вільного хлібороба-селянина на вільній землі — без холопа, царя і без панів.

¹ Герцен, твори, т. VII, ст. 266.

² Герцен, твори, т. VII, ст. 283.

³ Шевченко, «Журнал», 11 жовтня 1857 р.

і в цьому питанні у Шевченка була істотна відміна: він не орієнтувався майбутньому на селянську общину як на своєрідний осередок соціалізму, ні в плані теоретичних побудов, ні в своїй соціально-революційній практиці.

Шевченко насичує свої твори народними піснями, переказами, легендами, вірваннями, прислів'ями, приказками, використовує народні ритми, мелодику й пісні, лексичні, семантичні і синтаксичні засоби і т. ін., спирається на народний склад і дух народного мислення і уявлень, досягаючи в цьому напрямі такого ступня народності, можливого в його час.

Герцен, стоячи з крайнього лівого революційного флангу т. з. «натуральної школи», утворює в боротьбі проти кріпосницької системи нові і блискучі зв'язки революційної белетристики, науково-художньої і художньо-публіцистичної літератури.

Нарешті, в цілковитій відповідності з одміною його соціальної практики оточення, Шевченко в більшій мірі, ніж Герцен, пронизує свою творчість елементами соціально-активної, революційної романтики, залишаючись водночас, як і Герцен, на реалістичній основі.

Багато з наведених тут міркувань стосуються і до боротьби Шевченка з Герценом проти царизму 20—60-х рр. та його представників — Олександра I, Миколи I, Олександра II. Герцен спромігся не лише перемогти багато своїх ліберальних ілюзій, але і викував в боротьбі проти царизму і політично-бюрократичної системи в 50-х рр. таку гостру і різноманітну зброю, яка придалась і російським, польським демократам і Шевченкові.

В ставленні до Олександра I у Герцена довго зберігалися ліберальні ілюзії, але зрілий Герцен, Герцен-демократ, стає на іншу, революційну точку зору, солідаризуючися в цьому питанні з передовими декабристами.

«Вони (декабристи.— Ю. Г.) догадалися, що Олександр далі двох-трьох ліберальних фраз не піде, що в Зимовому палаці немає місця ні маркизу Позі, ні Струензе; вони зрозуміли, що порятунок для народу не може вийти з тієї ж кімнати, з якої вийшли військові поселення»¹.

Справі викриття Миколи I Шевченко і Герцен присвятили велику кількість своїх найсильніших творів і ці твори шириною та глибиною охоплення життєвого матеріалу, революційною гостротою ідейного змісту, невичерпним багатством засобів художнього вислову і значністю соціального спрямування належать до ряду кращих книг, створених на цю тему світовою літературою XIX віку.

Герцен протягом всього свого життя боровся з Миколою I та його системою; ми зустрічаємо у нього сотні висловлювань про коронованого ката та його поплічників.

«Микола з першого дня свого царювання оголошує війну всякій освіті, всякому вільному прагненню, ставить на своєму прапорі, ніби глузуючи в великих слів на корогві французької революції: самодержавство, православ'є, народність!.. Жодної плідної думки, жодного поліпшення, все сивіє вкупі з Миколою, старіє, костеніє»².

Герцен називає Миколу I страшним тормозом, що затримує розвиток всіх прогресивних сил в країні.

¹ Герцен, твори, т. XV, ст. 176.

² Герцен, твори, т. VIII, ст. 168—169.

«Ніби на заporуку того, що дика реакція ще надовго поб'є всі мрії про вільний розвиток на Русі, перед її смертю (Катерини II.—Ю. І.) народився Микола; вмираюча рука Катерини могла ще попестити цю страшного тормоза, якому було призначено скомандувати «баста» Петруській добі, і тридцять років затримувати шлях Росії»¹.

Разом з іншими революціонерами-демократами Герцен порівнює Миколу I з жорстоким і розбещеним царем Саулом, говорить про «цілковите затупіння духу нашого невського Саула» («Полярная Звезда», 1858 р.) і т. ін.

Викриттю Миколи Палкіна присвячено багато сторінок «Колокола», «Полярной Звезды» і багатьох інших закордонних видань Герцена.

Оцінюючи роль Герцена в боротьбі з Миколою I і царською монархією, Ленін в статті «Пам'яті Герцена» писав так:

«... пролетаріат проб'є собі шлях до вільного союзу з соціалістичними робітниками всіх країн, роздушивши ту гадину, царську монархію, проти якої Герцен перший підняв великий прапор боротьби, звернувшись до мас з вільним російським словом»².

Шевченко паралельно з Герценом виконує цю ж велику історичну місію боротьби з Миколою I та самодержавством, при тому з нечуваною до нього в українській літературі гостротою, глибиною і послідовністю. Відбиваючи вплив таких демократів, як Чернишевський та інші, Шевченко водночас збагачував новизною матеріалу і їх творчість; Чернишевський, Добролюбов, Герцен відгукнулись на твори Шевченка низкою статтів та заміток.

У Герцена і Шевченка ми зустрічаємо низку паралелів. Слідом за Герценом, Шевченко називає Миколу I «тормозом» і «Саулом». Підкреслюючи варварську політику Миколи Палкіна в ставленні до мистецтва, для здійснення якої шпіднаж, наклеп, цькування, заплічна цензура, вбивства, каторга і заслання були улюбленими засобами, Шевченко записує у «Журналі»:

«Бенедиктов, певец кудрей и прочего тому подобного, не переводит, а возсоздает Барбье. Непостижимо! Неужели со смертью этого огромного нашего Тормоза, как выразился Искандер, поэты воскресли, обновились? Другой причины я не знаю»³.

Крім оцінки Герценом Миколи I («Тормоз»), Шевченкові певно була відома стаття Белінського, в якій цей останній критикував Бенедиктова за поверховий характер його поезії.

Підкреслюючи слабкість Миколаївської Росії — велетня на глиняних ногах, Шевченко пише:

«Главный узел московской старой внутренней политики — православие. Неудобозабываемый Тормоз по глупости своей хотел затащить этот ослабевший узел и перетянул: он теперь на одном волоске держится»⁴.

Вказуючи на грубість і тупість Миколи I, на цілковитий брак у нього художнього смаку, на казармене уявлення про мистецтво, Шевченко вигукує:

«Новый собор — отвратительное здание. Это огромная квадратная ступа с пятью короткими толкачами. Неужели это дело рук Константина Тона? Невероятно! Скорее это произведение самого неудобозабываемого Тормоза»⁵.

¹ Герцен, т. VIII, ст. 469.

² Ленин, т. XV, ст. 424.

³ Шевченко, «Журнал», 2 вересня 1857 р.

⁴ Шевченко, «Журнал», 17 вересня 1857 р.

⁵ Шевченко, «Журнал», 20 вересня 1857 р.

В іншому місці Шевченко урізноманітнює цей образ зворотом —

«тяжелая казарменная лапа неудобозабываемого дрессированного медведя»¹ і т. ін.

Революціонер-емігрант Герцен міг, не боячися царської цензури, називати царів їх власними іменами, Шевченко ж змушений був говорити «езо-тичською мовою». Звідси і часте вживання образу «Тормоз» і створення цього твору «Саул», де дано нищівне викриття Миколи I, царів і самодержавства взагалі. Риси Миколи I яскраво проглядають у цьому творі:

А Саул

Бере і город і аул...

...наш мудрий цар,

Самодержавець - господар

Сердешний одурів.

... Чабан Саул сидить, співає

Поки не втне: «на караул» і т. ін.

Такими ж відразливими рисами малюють письменники і образ Олександри Федорівни, жінки Миколи I, підкреслюючи огидність царизму взагалі. 1857 року, в статті «Августійші мандрівники» Герцен присвятив їй такі ось парастичні рядки:

«Знову вдовствующа імператриця дала Європі видовище правдиво-азіатського розкидання грошей, правдиво варварських розкошів. З гордістю могли бачити вірогіддані, що кожен переїзд августійшої хворої і кожен спочинок її дорівнює для Росії неврожаю, розливу рік і двом-трьом пожарам»².

Через три роки, 1860 р., Шевченко, викриваючи августійшого «ката в спідницю» (як називали її революціонери-демократи), написав на смерть цариці епітафію, повну гніву і сарказму непередаваної гостроти.

Вся «вірогіддана Росія», не виключаючи і лібералів, писала про свою скорботу з приводу смерті цариці, Шевченко ж прокляв її за те, що вона купі з Миколою обернула Росію в криваву катівню, благословляла придушення революції в Угорщині, роздувала смердючий чад реакції по всій Європі.

... Тебе ж, о, суко!

І ми самі, і наші внуки,

І миром люди прокленуть!

Не прокленуть, а тільки плюнуть

На тих оддоених щенят,

Що ти щенила. Муко! муко!

О, скорб моя, моя печаль!

Чи ти минеш коли? Чи псами

Царі з міністрами-рабами

Тебе, о люту, зацькують!

Не зацькують! А люди тихо,

Без всякого лихого лиха,

Царя до ката поведуть!

В ставленні до Олександра II Герцен, емігрант, відірваний, через своє становище вигнанця від безпосередніх спостережень над революційним на-

¹ Шевченко, «Журнал», 31 березня 1858 р.

² Герцен, твори, т. VIII, ст. 543.

родом в Росії 50-х рр., виявив багато ліберальних хитань і поступок. Діяльність чорних сил уряду на Україні, затиснутої в лещата національного пригноблення.

«Звідси його незчисленні солоденькі листи в «Колоколе» до Олександра II Вішателю, що їх не можна тепер читати без огиди... Один справедливості вимагає сказати, що при всіх хитаннях Герцена між демократизмом і лібералізмом, демократ все ж брав у ньому гору»¹.

В 60-х рр. Герцен зайняв у ставленні до Олександра II позиції нещадного революційного критика, схилившись до установок Чернишевського. «Він продовжував обстоювати свободу Польщі і бичувати приборкувачів, катів, вішателів Олександра II»².

Шевченкові чужі були ілюзії в ставленні до Олександра II. Глибоко поглиблений в своїй боротьбі з царизмом, Шевченко не робить виключення для Олександра II. Іронічно називаючи його тихим і кротким государем, Нумою Помпілієм, висміюючи захоплення Олександра II його наблизенням «прожектів», скерованих на захист дворянських і ліберально-буржуазних інтересів, Шевченко у вірші «Колись то ще, во время оно»... езопівською мовою говорить про те, що цар дбайливо обдумує

як би то скувати
Кайдани на римлян.
... А мудрий Нума
І на дівча і на цвіті
Дивується собі і дума:
Який би ретязь ще сплести?

Поруч з викриттям царської влади Шевченко і Герцен розкривали народу очі на мерзенні дії царських ставлеників — «сатрапів», бюрократів, чиновників.

Так, приміром, Герцен малює образ Бібікова, генерал-губернатора «Юго-Западного края», такими фарбами: «Нахабство, кров у очах, жовч у крові, безкрайня злоба, дерзость без меж, раболіпство без сорому, — все, що ми ненавидимо в офіцері і в писарі, возведене в генерал-ад'ютантську степень, — як же було не зробити міністром цього заплежного генерал-губернатора? Бібіков публічно сказав студентам в Київському університеті: «У мене держіть вухо гостро, робіть що хочете — пийте, гуляйте, ходіть в публічні дома — мені діла нема. Та коли ви насмілитесь хулити уряд та займатися політичними бреднями, прошу не нарікати». Хвилями твань, густа, воночюча... Микола знайшов свою клоаку»³.

В іншому місці Герцен говорить про звичай «аракчеево-бібіковської школи», порівнюючи Бібікова з Муравйовим-вішателем і т. д.

Викриттю чиновництва Герцен відвів багато місця в «Колоколе», «Поллярной Звезде», «Докторе Крупове», «Былом и думах» і багатьох інших творах, підкладаючи під гнилу будову поліційсько-бюрократичної Росії бомби величезної руйнацької сили.

В таких класичних творах, як «Сон», «Юродивий», «Осії, глава XIV» і багатьох інших Шевченко проробляє те ж саме, показуючи подвійний тягар

Шевченко малює царську Росію, як тюрму народів, піднімає гнівний протест проти національного пригноблення, висловлює своє глибоке співчуття народам Кавказу, казахській і башкирській бідноті («У бога за дверми лежала хира», «Думи мої, думи мої, ви мої єдині», «Кавказ» та інші). Презерні буржуазні націоналісти, фальсифікуючи творчість поета, намагались нав'язати йому юдофобські настрої, по-шкідницькому замовчуючи той факт, що поруч з викриттям всячеських багатів, в тому числі і єврейських, Шевченко пледує в найглибші почуття до пригнобленої єврейської бідноти, — рівно, як і до їх пригноблених царизмом народів. Коли 1858 року В. Р. Зотов у видаваній ним «Иллюстрации» вмістив юдофобську статтю, Шевченко приєднався до протесту прогресивних громадських діячів і письменників проти цієї шовіністичної вилазки.

Розвиваючи революційні ідеї соціального і національного звільнення, Шевченко спромігся піднятися на величезну висоту, і його твори, присвячені таким проблемам, мали колосальний революціонізуючий вплив на подальшу політику XIX віку.

Герцен в цьому питанні стояв на позиціях демократичного інтернаціоналізму. Захищаючи інтереси трудового народу без різниці національностей, піднімаючи свій голос на захист українців, євреїв, викриваючи італійських мракобісів-реакціонерів, польських шовіністів, він захищав водночас італійських та польських демократів і т. д.

«Вся московська і петербурзька література, без різниці партій, простягала дружно руку євреям і повстала проти пласкої виходки якогось журналіста. Переслідування євреїв було справою уряду» — писав Герцен¹, прямо вказуючи на того, хто був натхненником Зотова.

«Коли вся зграя російських лібералів відсахнулася від Герцена за оборону Польщі, коли все «освічене громадянство» відвернулось від «Колокола», Герцен не збентежився. Він продовжував обстоювати свободу Польщі і бичувати приборкувачів, катів, вішателів Олександра II. Герцен врятував честь російської демократії»².

Ідейним натхненником шовіністичного цькування був царський двір, імператорський Петербург, що переконливо показали обидва письменники. Шевченко малює Петербург, як «смітничок Миколи», царський двір, як вищу школу мордобойства на чолі з царем, як втілення кулачних методів керування в Росії зверху донизу, малює картину виключно по силі і гостроті революційного сарказму:

... цар підходить
До найстаршого, та в пику
Його, як затопить!
Облизався неборака
Та меншого в пузо —
Аж загуло!.. А той собі
Ще меншого туза
Межі плечі; той меншого,
А менший — малого,
А той дрібних, а дрібнота

¹ Ленін, твори, т. XV, ст. 422.

² Ленін, соч., т. XV, ст. 423.

³ Герцен, твори, т. IX, ст. 540.

¹ Герцен, твори, т. IX, ст. 519.

² Ленін, твори, т. XV, ст. 423.

Уже за порогом
 Як кинеться по вулицях
 Та й давай місити
 Недобитків православних;
 А ті голосити
 Та верещать... Та як ревнуть:
 «Гуля наш батюшка, гуля!»
 Ура!.. Ура!.. Ура - а - а - а!

Герцен змалюванню імператорського Петербургу присвятив спеціальну статтю «Москва і Петербург», а 1851 р. в статті «Російський народ і соціалізм» намалював картину, подібну до тієї, яку дав Шевченко в сатирі «Сон».

«Між селянином і літературою піднімається страховище офіційної Росії, «Росія-бrehня», «Росія-холера», як ви ¹ її назвали. Ця Росія починається з імператора і йде від жандарма до жандарма, від чиновника до чиновника, до останнього поліцейського в найдальшому закутку імперії. Кожен шабель цієї драбини набуває, як в дантовських *bolghe* всюди силу зла, новий ступінь розбещеності і жорстокості. Це жива піраміда із злочинів, зловживань, підкупів поліцейських негідників, німецьких бездушних адміністраторів, вічно голодних, невігласів суддів, вічних п'яних, аристократів, вічно підлотних: все це зв'язане спільністю грабінництва й здобичі і спирається на шістьсот тисяч органічних машин з штиками» ².

Великі демократи знайшли для спільного ворога схожу зброю; єдні точки зору і стильових реалістичних засобів — тут наявні.

Опорою самодержавства в боротьбі з народом була релігія, зграя народних пригнічувачів - церковників.

Віддавши в юності данину релігії та містичним настроям, згодом Герцен, слідом за Феєрбахом, повів боротьбу з релігією і церковниками з позицій наукових, з позицій революційного художника - публіциста. В статті «Пам'яті Герцена» Ленін наводить такі слова Герцена в «Колоколе»: «О, якби слова мої могли дійти до тебе, трудівнику і страднику землі російської!.. як я навчив би тебе зневажати твоїх духовних пастирів, поставлених над тобою петербурзьким синодом і німецьким царем... Ти ненавидиш поміщика, ненавидиш канцелярського крючка, боїшся їх — і маєш цілковиту рацію; але вірши ще в царя і архієрея... не вір їм. Цар з ними, і вони його» ³.

Герцен друкував в «Колоколе» величезну кількість матеріалів, присвячених викриттю духовництва, чорної сили реакції («Архипастырское рвение о мраке», «Секущее православие» і т. ін.). Так, приміром, Герцен не раз виводив на свіжу воду петербурзького мракобіса, жандарма в рясі, митрополита Григорія, що люто переслідував науку, пресу і «воздвиг гонение» навіть на фасон дамського одягу, прикрашеного хрестами з стрічок, дійшовши в підозрілості до ідіотизму. 1858 року Герцен в «Колоколе» (замітка «О, усердному, о, пастирю благоревностному!») писав:

«Газетоборче, юкоборче, модоненависнику, землезнання гонителю, моли бога за нас!».

¹ Ж. Мишле.

² Герцен, твори, т. VI, ст. 452—453.

³ Ленін, твори, т. XV, ст. 423—424.

Пристрасна і непримиренна боротьба Шевченка з «п'яними косматими», з усіма проявами релігійного мракобісся нерозривно пов'язана з викриттям царизму та кріпосництва. З цього боку Шевченко так само піднявся на вершини, невідомі до того українській літературі, бив воюю зброєю, виточеною до можливої гостроти, збагачуючи цілі покоління новими зразками революційної реалістичної сатири, навчаючи як треба боротися з ворогом. («Гімн чернечий», «Світе ясний», «Осії, глава XIV» і т. ін.). На ділянці поезії Шевченко виконував революційну працю, подібну до тієї, що її робили в своїх науково-філософських, публіцистичних та художньо-прозаїчних творах Чернишевський, Добролюбов, Герцен та інші демократи.

Шевченко читав «Колокол», «Полярную Звезду» та інші видання Герцена. З цього читання помітно відбилися в низці творів великого поета. Так, приміром, у вірші «Умре муж велій в власяниці», написаного з нагоди смерті даного уже митрополита Григорія, Шевченка використовує Герценівський епітет «юкоборець», тавруючи принагідно і інших реакціонерів. Ця спільність виявилась і в викритті реакційного слов'янофільства та консервативної журналістики (Хомяков, «Русская беседа», «Домашняя беседа», Аскоченський та інші). Герцен прикладає до слов'янофілів епітети назок «славянобеснующие», «славянобесие» ¹ і, даючи оцінку слов'янофільському органу «Русская беседа» (1856—1860), знаходив слова, що виявляли найвищий ступінь обурення і презирства.

«... Зачем же «Русская беседа» печатает такое «гомерическое», судорожное, горячее, беснующееся, хлопское сквернословие?»

Шевченко в межах царської Росії провадив боротьбу проти слов'янофілів і консервативних кіл в тому ж напрямі, що й емігрант Герцен в «Колоколе».

Умре муж велій в власяниці,
 Не плаче, сироти, вдовиці!
 А ти, Аскоченський, восплач
 Воутріє на тяжкий глас.
 І Хомяков, Русі ревнитель,
 Москви, отечества любитель,
 О юкоборцеві восплач!
 І вся, о, «Русская беседа»,
 Во глас єдиний ісповедуй
 Свої гріхи...

І плач, і плач!

Наведені матеріали показують, що Шевченко і Герцен не тільки чітко уяснили собі склад сил єдиного реакційного блоку, але й провадили з ним уперту боротьбу. Величезної гостроти набирає це викриття в час найбільшого напруження протиріч самодержавно-кріпосницької Росії — в час Кримської війни.

«Царський уряд, ослаблений військовою поразкою під час Кримської компанії і заляканий селянськими «бунтами» проти поміщиків, був змушений скасувати в 1861 році кріпосне право» ².

¹ Герцен, т. III, ст. 55.

² Історія Всесоюдної Комуністичної Партії. Короткий курс. Держ. вид. політ. літер., 1938 р., ст. 5.

Шевченко негайно відгукнувся на війну. Він бичує її зачинщиків «вінчаних катів», викриває захватницькі тенденції міжнародних грабіжників, сподіваючись, що Шевченко зробив такий запис:

Ми заходились розкувати
Своїм невільникам кайдани,—
Аж гульк! І знову потекла
Мужицька кров... Каті вінчані,
Мов пси голодні за маслак,
Гризуться знову...

В іншому творі Шевченко натякає на поразку феодално-кріпосницької Росії з Миколою у Севастополі («Слава», 1858 року).

Так само ясно уявляє собі причини поразки Росії та Миколи і Герцен.

«Війна все змінила. Микола перший упав у безодню, відкрити її він не останній,— будьте певні»¹.

Обидва письменники висловлюють найглибше співчуття тим сотням тисяч селян-солдатів, що винесли на собі всі муки і жах війни. Це співчуття переплітається з пророкуванням грядущої розплати, з усвідомленням того, що до старого шлях закрито назавжди. «Севастопольський солдат, зранений і твердий, як граніт, що випробував свою силу, так само підставить свою спину під палку, як і раніше? Ополченний селянин повернеться на панщину так само спокійно, як кочовий вершник з берегів Каспійських,— що сторожить тепер балтійський кордон,— пропадає в своїх степах? — Не може бути!»².

В ті ж роки з гнівом вогняного революційного заклику Шевченко пише:

А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходиться вже будить.

В цих геніальних рядках виявилась та революційна непримиренність, якою відзначався Шевченко.

III

Буржуазні націоналісти намагались приховати або принаймні ослабити факт зв'язків Шевченка з представниками передових ідей російської і західноєвропейської літератури та філософсько-політичної думки. Аналіз фактів неперечливо доводить протилежне. Творчість Шевченка в її розвитку живилася джерелами не лише українського народного життя, фольклору та літератури, але збагачувалась також скарбами російського і західно-європейського мистецтва та революційно-філософської думки. Низку суджень Шевченка дано в тому ж плані, що й оцінки інших демократів; вони підкреслюють поруч з рисами самої особистості і глибину ідейну близькість письменників, широкий діапазон їх духовної культури. Шевченко знав і любив російську літературу, охоче звертався до творів найбільш прогресивних письменників. Обидва пи-

«Потом заехали в книжный магазин Н. Щепкина, где мне Якушкин подарил портрет знаменитого Николая Новикова»¹.

Найглибші зв'язки Герцена з творчістю Пушкіна загальновідомі. В тяжкі роки життя Шевченко також охоче звертається до Пушкіна, до Гоголя. У «візиту» до губернатора, Шевченко записує:

«Заехал к Бабкину на квартиру, взял у него Пушкина и Гоголя и повез к Пиуновой. Прочитал ей «Сцены из рыцарских времен» и отогрел губернаторским холодом обвеянную душу»².

Закутий в піщану пустелю Оренбурзького заслання, Шевченко з найглибшою любові і поваги згадує про другого вигнанця, про другого великого поета, замученого самодержавством — Лермонтова. Позбавлений Миколою І права писати і малювати, Шевченко змушений був говорити алегорично-езопівською мовою, натякаючи на такі опозиційні твори Лермонтова, як «Пророк», та твори «кавказького циклу», де Лермонтов викривав грабіжницьку колоніальну політику царизму і т. ін.

Де ж ти?

Великомучениче святий,
Пророче божий? Ти між нами...

Шевченко цінить Лермонтова за те, що він пише:

... про любов

Про безталанну, про горе,
Або про бога та про море,
Або про марно литу кров
З людей великими катами.

Шевченко називає Лермонтова нашим великим поетом³, при читанні знаходить багато спільних рис, — «Много вспомнил из моей прошлой невольнической жизни»⁴.

Як і Герцен, Шевченко високо цінує Гоголя і його літературних учнів та надсучасників (наприклад, Салтиков-Шчедріна, Курочкіна), підкреслюючи їх прогресивну соціальну функцію.

Вельми показовим був факт глибокого дружнього зв'язку Шевченка з Герценом з Щепкіним, славним артистом, колишнім кріпаком. Шевченко присвятив йому поему «Неофіти», провадив дружнє листування, присвятив йому найтепліші сторінки у журналі, намалював прекрасний портрет і т. д.

Величезна переписка Герцена пересипана іменами Щепкіна та інших демократичних друзів. Герцен вкупи з Грановським та Коршем переклали п'єсу для бенефіса Щепкіна, Герцен присвятив йому «Сороку-воровку».

Поруч з цим ми зустрічаємо в творах Шевченка низку висловлювань про Гете, Беранже та інших письменників.

Шевченко і Герцен всіма способами підтримували польські революційно-демократичні тенденції, були зв'язані узами дружби з засланими поляками.

¹ Герцен, твори, т. VIII, ст. 169.

² Герцен, твори, т. VIII, ст. 170.

³ Шевченко, «Журнал», 18 березня 1858 р.

⁴ Шевченко, «Журнал», 12 січня 1858 р.

⁵ Шевченко, «Журнал», 20 липня 1850 р.

⁶ Шевченко, «Журнал», 28 липня 1857 р.

революціонерами, викриваючи водночас польських шовіністів, поміщаючи свою землю, народ і віддає за нього своє життя, без остачі, до останньої капі крові, до останнього віддиху.

Революція 1848 року також знайшла в їх творчості свій відбиток. III. Вирвавшись із заслання, повертаючись знову в коло близьких по духу членів відгукнувся таким твором, як «Царі» (1848 р.); відгуки є в поемі типу Чернишевського, Добролюбова, Салтикова, Шевченко вигукують: «Неофіти» (1857) і в інших творах. Революція зворушила палкі надії в душі мої, искренние мои! Пишите, подайте голос за эту бедную, грязную, засланного поета на те, що революційна пожежа перекинеться і на миколашкуненную чернь. За этого поруганного, безсловесного смерда!»¹. Любов до рідної землі, до народу у Шевченка це не абстрактно-«платонічно і селянська революція звільнить народ для нового вільного життя», прекраснотворна мрія, а — захист його інтересів, боротьба, праця. Перемога реакції викликала в поета новий приплив революційного гніву. Шевченко, називаючи французького самодержця Наполеона III злодієм, писав глибоко: «добровільне заслання», де його «Колокол» (1850 р.) і коронованим Карлушем («Журнал», 16 жовтня 1857 р.) дає гору за визволення селян» (Ленін), Герцен писав: «На боротьбу — ідемо! На глухе мучеництво, на безплідне мовчання, на покору — нізачо! Вимагайте від мене всього, але не вимагайте двоєдушія, не змушуйте мене знову представляти вірогідданого... Я тут корисніший, я тут — безцензурна мова ваша, ваш вільний орган, ваш вишуканий представник. Для росіян за кордоном є ще інша справа. Час справді знайти Європу з Руссю. Європа нас не знає; вона знає наш уряд, наш фасад і більш нічого...»

У Герцена в ставленні до революції 1848 р. і подальшої реакції були особливі позиції.

«Духовний крах Герцена, його глибокий скептицизм і песимізм після 1848 року був крахом буржуазних ілюзій в соціалізмі. Духовна драма Герцена була наслідком відбиття тієї всесвітньої — історичної епохи, коли революційність буржуазної демократії вже вмирала (в Європі), а революційність соціалістичного пролетаріату ще не дозріла... У Герцена скептицизм був формою переходу від ілюзій «надкласового» буржуазного демократизму до суворості, непохитності, непереможної класової боротьби пролетаріату»².

Геніальні Ленінські положення визначають якість ідеології Герцена, а також дають керівний критерій для визначення ставлення Герцена і Шевченка до Чернишевського — ідеолога і вождя російської селянської демократії.

Шевченко в погляді на революцію і її методи стояв якнайближче до Чернишевського.

У Герцена, через низку причин, був відмінний шлях розвитку.

«Не вина Герцена, а біда його, що він не міг бачити революційного народу в самій Росії в 40-х роках. Коли він побачив його в 60-х — він безбоязно став на бік революційної демократії проти лібералізму»².

В органічному зв'язку з цими найважливішими проблемами є й ставлення письменників до батьківщини. Буржуазні націоналісти в цьому питанні звели наклеп на Шевченка, намагаючись показати його ненависником «Москвітином». Росії і всього руського, намагаючись підігнати його до свого шовіністичного, вузьколобого, контрреволюційного образу і подоби, в найрізноманітніші способи фальсифікуючи його творчість.

Шевченко був глибоким патріотом і цей патріотизм прямо протилежний і ворожий буржуазно-поміщицькому націоналізму. Це була любов до батьківщини революційно-демократичного типу. З величезною пристрастю революціонера, політичного борця, викриваючи пригноблювачів і експлуататорів різних мастей і національностей, ненавидячи офіційну, самодержавну Росію, Шевченко водночас любив глибокою дівою любов'ю все, що було в Росії революційного, що було обвіяне духом протесту і звільнення, духом мислі і творчості.

Шевченко боровся за соціальне (а значить і національне) визволення, лю-

«На боротьбу — ідемо! На глухе мучеництво, на безплідне мовчання, на покору — нізачо! Вимагайте від мене всього, але не вимагайте двоєдушія, не змушуйте мене знову представляти вірогідданого... Я тут корисніший, я тут — безцензурна мова ваша, ваш вільний орган, ваш вишуканий представник. Для росіян за кордоном є ще інша справа. Час справді знайти Європу з Руссю. Європа нас не знає; вона знає наш уряд, наш фасад і більш нічого...»

Нехай вона узнає ближче народ, якого отроцьку силу вона оцінила в бою, де він залишався переможцем; розповімо їй про цей могутній і нерозгаданий народ... який якийсь дивно зумів зберегти себе під ярмом монгольських орд і німецьких бюрократів, під капральською палкою казарменної дисципліни, і під ганебним батоном татарським, який зберіг величні риси, живий розум і широкий розгул багаті натури під гнітом кріпосного стану і у відповідь на царський наказ оволодіти знаннями (образоваться), відповів через сто років величезним явищем Пушкіна»².

Саме тому, що Шевченко і Герцен були революціонерами-патріотами, тебто любили трудовий народ, боролися за нього, пристрасно шукали шляхів до його соціального і національного визволення, — вони разом з розвитком економічного і соціально-політичного життя рухались вперед.

Шляхи цього руху були складні, суперечливі, але їм щастило проламувати рамки історично-обумовленої обмеженості, і, вловлюючи зсуви і революційні зміни в ідеології народу, йти вперед.

«Великий Фультон! И великий Уатт! Ваше молодое, не по дням, а по часам растущее дитя в скором времени пожрет кнуты, престолы и короны, а дипломатами и помещиками только закусит, побалуется, как школьник леденцем. То, что начали во Франции энциклопедисты, то довершит на всей нашей планете ваше колоссальное, гениальное дитя. Мое пророчество несомненно»³.

Герцен в 60-х рр. закликає до революції у всеєвропейському масштабі, гостро критикуючи західно-європейських лібералів: «Мудреці наших днів показують обурено на наше ярмо, не помічаючи, що на руках у них ланцюг». («Особиста справа»).

На схилі днів Герцен підійшов до грані поворотного моменту. «Але

¹ Ленін, твори, т. XV, ст. 421.

² Ленін, твори, т. XV, ст. 424.

¹ Шевченко, «Журнал», 10 грудня 1857 р.

² Герцен, твори, т. V, ст. 387 — 391.

³ Шевченко, «Журнал», 27 серпня 1857 р.

все ж таки, розриваючи з Бакуніним, Герцен звернув свої погляди на лібералізму, а до «Інтернаціоналу...»¹.

Обумовлені історичними передумовами в особливостях свого розуміння Шевченко і Герцен здійснювали кожен по-своєму ту якість, про необхідність оволодіння якою на основі марксистсько-ленінської науки вчає нас партія.

«Значить, щоб не помилитися в політиці, треба бути революціонером, а не реформістом»².

IV

Наявність багатьох точок стикування обумовила, не зважаючи на неможливість особистого знайомства, підвищену цікавість письменників один до одного. Ми не маємо точних свідочств про початок знайомства Шевченка з творами Герцена. Є підстава вважати за цілком ймовірне, що Шевченко, навчаючись в Петербурзькій Академії мистецтв (1838 — 1845), читав низку творів Герцена («Записки молоді людини», «Хто винен», наукові статті тощо). Після заслання Шевченко безумовно прочитав низку творів Герцена в «Колоколе», «Полярних Звездах», «Голосе из России» і при тому читав їх з особливою увагою, поперіражаючи на частокіл багнетів царської прикордонної охорони. Навіть реакційна німецька преса змушена була визнати величезну популярність Шевченка серед селянського, найголовнішого тоді, питанню. Нарешті треба врахувати і приналежність самого імені Іскандера. Згадування Шевченка в тисячах екземплярів на возах, уникаючи найсуворішого контролю поліції. Через Торнео, Туреччину і навіть через Китай надходили Герцена дані переважно в «Журналі» і пройняті почуттями глибокої любові і пошани; деякі з них мають характер нотаток про знайомство з Герценом і його матеріалами («Хрещена власність», «Голос из России», «Полярна Звезда», «Колокол»)³.

10 грудня 1857 р. Шевченко записує: «Еще привез он для Н. К. Яковича свинцовым карандашом нарисованный портрет нашего изгнанника, апостола Искандера. Портрет должен быть похож, потому что он не похож на рисунки в этом роде. Но если бы и не похож, то я все таки скопирую для имени этого святого человека» (в «Журналі» вміщено змальований Шевченком портрет Герцена.— Ю. Г.). Ці ж епітети Шевченко вживає і в інших своїх писях. Лише раз просковзує у Шевченка критичне зауваження на адресу Герцена:

«... Между молодежью ходит письмо Костомарова, адресованное ни имя государя, письмо, исполненное всякой истины, и вообще пространнее и разумнее письма Герцена, адресованного тому же лицу. Письмо Костомарова якобы написано из Лондона. Если это правда, то наверное можно сказать, что Н. И. сопричен к собору наших заграничных апостолов»⁴.

У нас немає певних свідочств про лист Костомарова і є підстави гадати, що такого листа Костомаров не писав. Проте, тут для нас важливе інше: незадоволення Шевченка з приводу одного з листів, написаних Герценом Олександрю II і відмежування, таким чином, від ліберальних

¹ Ленін, твори, т. XV, ст. 421.

² «Історія Всесоюзної Комуністичної Партії (більшовиків). Короткий курс». Держ. вида-вство, М., 1938 р., ст. 104.

³ «Журнал», 20-IX, 3-XI, 1857 р.; 22-III, 1858 р.

⁴ Шевченко, «Журнал», 16 жовтня 1857 р.

атагань вплинути на царя. З іншого боку, можна припустити, що під «вся-їстиною», як по-езопівському каже Шевченко, він, очевидно, мав на увазі революційні вимоги (чого, однак, приписувати Костомарову нема підстави). Нарешті можна підкреслити і те, що Шевченко, не зважаючи на кри-тичне згадування про лист, все ж не міняє свого ставлення до Герцена, як ніколи більше називаючи його апостолом.

Заслугує на увагу також той факт, що Шевченко 1860 року зробив по-добу переслати Герцену екземпляр «Кобзаря» «с благоговейным поклоном» в лист Шевченка до Макарова, написаний в травні 1860 року).

Герцен цінував в Шевченкові революціонера, захоплювався приналежністю народного генія народного поета, збагачувався шляхом знайомства з творами Шевченка знанням про український народ і його революційну боротьбу. За-вжди від реакційних наклепів, фальсифікації та переслідувань, Герцен захищав честь демократії. Вміщуючи матеріали про Шевченка в «Колоколе», Герцен допомагав поширенню знань про Шевченка про революційний рух на Україні як в західно-європейських демократичних країнах, куди досягали видання Герцена, не зважаючи на цензуру.

Навіть реакційна німецька преса змушена була визнати величезну попу-лярність Шевченка серед селянського, найголовнішого тоді, питанню. Нарешті треба врахувати і приналежність самого імені Іскандера. Згадування Шевченка в тисячах екземплярів на возах, уникаючи найсуворішого контролю поліції. Через Торнео, Туреччину і навіть через Китай надходили Герцена дані переважно в «Журналі» і пройняті почуттями глибокої любові і пошани; деякі з них мають характер нотаток про знайомство з Герценом і його матеріалами («Хрещена власність», «Голос из России», «Полярна Звезда», «Колокол»)³.

«Колокола», де Костомаров повідомляв про репресії, яких зазнавав Шев-ченко². Того ж 1859 р. в «Колоколе» було надруковано повідомлення про повернення Шевченка із царського заслання.

Б 1861 р. Герцен вмістив в «Колоколе» некролог, написаний ним про Шевченка.

«26 лютого (10 березня) згас в Петербурзі український співець Т. Шев-ченко. Жаль, що безстатний страдник заплющив очі так близько від обі-тованого звільнення. Кому було більше по праву співати цей день, як не йому. Але добре й те, що ранкова зоря цього дня зайнялась за його життя і осяяла останні дні його»³.

Тут має вагу перш за все те, що Герцен підкреслює значення Шевченка, як справжнього виразника народних інтересів, як поета максимально близького до народу. Відомо також, що в листі до Варфоломея Шевченко напередодні реформи висловив скептичний погляд на підготовлюване «звільнення».

В своєму найкапітальнішому творі «Былое и думы» (частина VI, глава X, розділ III, написаний 1862 р.) Герцен знову згадує Шевченка в зв'язку з ареш-том Н. І. Савича, одного з членів «Кирило-Мефодієвського братства».

Того ж року в «Колоколе» Герцен містить убивчо-іронічну замітку на адресу уряду, що виключив Шевченка із списку діячів, барельєфи яких мали прикрашати пам'ятник тисячоліття Росії.

¹ Герцен, твори, т. XIX, ст. 381.

² Герцен, твори, т. IX, ст. 474—483.

³ Герцен, твори, т. XI, ст. 61.

«Серед відставлених від пам'ятника перебувають, крім св. Митрофана (чим угодник согрішив, не розуміємо), Дмитревський і Шевченко (одинак, — справді, якось непристойно; другий кобзар із кріпаків, — це вже всім невгодно); їх місце заступають Микола й Державін. Ми згодні, лицедей Дмитревський і ледве чи не єдиний народний поет Шевченко йдуть вкупі з Миколою, але коли Микола потрапив в барельєф, заміняючи двох, то чому ж нема Аракчєєва? Ми рішуче вимагаємо Аракчєєва!»

Тут Герцен прямо називає Шевченка народним поетом; ця оцінка була в Добролюбова.

В 1863 р. в статті «1831 — 1863» Герцен, вказавши на процес розкладу дворянсько-поміщицької Росії і віддавши належну данину пошани декабристам та польським революціонерам, підкреслює поруч з тим становлення революційно-демократичних сил в 30 — 40 рр., висуваючи Шевченка в поєднанні з Бєлінським в журналістиці.

«Друга сила йшла на зміну, друга шерга ставала на місце виснажених вождів і бійців... вже світлі звуки української мелодії посліхли здалека разом з жартами і сміхом, коли не добродушним, то сміху здорових грудей, а вже в стертії журналістиці, нудній в Москві, і зачужаній в Петербурзі, вирізалася сильніше й яскравіше риси справжнього представника молоді Росії, справжнього революціонера в нашій літературі»¹.

В останніх рядках мова йде про Бєлінського. Відсутність при згадуванні Шевченка визначення «революціонер» не являється в даному випадку вирішальним. Поперше, низка згадувань за попередні роки фактично розкриває саме революційний, народний зміст творчості Шевченка. Подруге, Герцен підкреслює позитивними епітетами бадьору, свіжу, нову якість у Шевченка, особливо виразну на тлі загальної пригнобленості в добу розгулу миколаївської реакції. Цю якість, як вираз могутньої життєстверджуючої сили великого російського народу, Герцен не раз підкреслював щодо Пушкіна, тут він підкреслив це щодо генія великого українського народу — Шевченка.

Нарешті Герцен відзначив відсутність «добродушності» в сміхові, в сатири Шевченка, скерованій на боротьбу з царизмом і кріпосництвом, в сміхові «здорових грудей». (Герцен знову має на увазі народ). В початкових рядках вищенаведеного висловлення Герцена вказано також на Шевченка і Бєлінського як на людей, що прийшли на зміну старим вождям і бійцям.

Підкреслюючи боротьбу Шевченка з кріпосниками, Герцен 1864 р. в статті «П. А. Март'янов і земський цар» зауважує: «Март'янов ненавидів кріпосне право і кріпосників, ненавидів, як Михайло Іванович Щепкін, як Шевченко».

В спогадах відомого російського художника Ге є матеріали, що свідчать, з яким захопленням Герцен читав Шевченка, якої високої думки був він про його художнє обдарування, про широту і вільнолюбність його творчості.

«Бувши у мене, він попросив раз: «Дайте щонебудь російського прочитати». — Що ж вам дати? — спитав я. От Шевченко, переклад Гербеля. — «Дайте, — відповів він і взяв. Повертаючи він сказав: «Боже, що за розкіш, так і повіяло чистим недоторканим степом, це — обшир, це — воля»².

¹ Герцен, твори, т. XV, ст. 418.

² Герцен, твори, т. XIX, ст. 207.

В 1861 р. під час одвідування Герцена графинею К. Ф. Толстою (пізніше дружиною Юнге) і її матір'ю О. І. Толстою, як про це розповідає Юнге в «Спогадах», мова зайшла про Шевченка.

— «Він тим великий, — сказав Герцен, — що він цілковитий народний письменник, як наш Кольцов; але він має далеко більш значення, ніж Кольцов, бо Шевченко також політичний діяч і був борцем за свободу».

Ці висловлювання і оцінки ще раз стверджують наявність спільності цих письменників в багатьох питаннях, що впливала із служіння спільній справі — народній революції.

V

Внутрішні зв'язки зовсім не являються наслідком «впливів», «запозичень» д. Головним тут є обумовленість соціально-історичними чинниками.

В житті письменників криваві невігойні рубці провели такі «закономірності» феодально-кріпосницької епохи, як тюрма, заслання, фізична одинокість від рідного оточення протягом десятиріч, насильний розрив багатьох соціальних зв'язків з цим же рідним ґрунтом, еміграція, блукання, переслідування, наклепи і всіх можливих видів фальсифікації при житті і після смерті.

До цього треба додати трагедію інтимно-родинного життя (Шевченко в самотній і невлаштований, у Герцена на схилі життєвого шляху залишились уламки від катастрофи), гострий матеріальний скрут і знищене здоров'я у Шевченка, неможливість для обох розгорнути творчі сили на цілий обсяг. Та все ж всупереч цьому вони були найбільшими новаторами в області утворення двох своєрідних розгалужень стилю критичного реалізму, розвиненого рисами революційної романтики, відбиваючи два окремих етапи типичної революційної практики.

Необхідно відзначити такі характерні особливості відображення дійсності Шевченка, одного з найбільших поетів Європи XIX ст. Це була творчість поета, колишнього кріпака, що вийшов із надр закріпаченого українського народу, придушеного подвійним пресом — соціального і національного пригноблення керуючими класами Російської імперії, єдиної країни, де на той час було ще кріпосне право. Ці обставини надають стилю Шевченка риси вищої, ключової своєрідності, порівнюючи з поетами не лише Західної Європи, але і з поетами Росії.

Крім того російська література не мала серед вихідців із кріпосного селянства поетів, рівних Шевченкові по силі обдарування і гостроті революційної ідеології.

Друга характерна риса поезії Шевченка — це відображення життя в епоху зародження революційно-демократичного руху. Шевченко відображав в поетичних формах специфіку селянської революції на Україні. Це зовсім не значить, що Шевченко не відобразив цих процесів в загальноросійському масштабі. Найважливішими факторами, що обумовили складність відображених Шевченком картин, була наявність таких, формуваних ідеологію і стиль Шевченка, елементів: народна селянська революція і народна творчість, складні преемственні зв'язки з декабристською революційністю, глибокі зв'язки з російською демократичною думкою і мистецтвом, збагачення світогляду ідеями західно-європейського утопічного соціалізму, збагачення кращими зразками світової літератури і мистецтва.

Це багатство знайшло свій відбиток в широті та ідейній змістовності Шевченкової творчості, в різноманітності засобів художнього виразу. Характерною рисою стилю Шевченка (на відзнаку від Герцена емігрантського періоду, що стоїть з цього боку на окремій лінії розвитку серед найбільш російських письменників), що ріднить поета з Чернишевським, Добролюбовим, Салтиковим та іншими, являється необхідність відображати революційний зміст в «езопівських» формах з наявністю розвинених елементів алегоричності, революційної символіки, своєрідних жанрових модифікацій («сни», «притчі», алегорії, наслідування пророкам) та інших завуальованих засобів художнього вислову. Важливою ознакою Шевченка і Герцена був також ліризм, що просякає величезну більшість їх творів. У народності поета Шевченка цей ліризм безконечно збагачується соціально-активною ліричною стихією народного мистецтва, у Герцена особливо своєрідний вираз ліризму знаходить в художньо-публіцистичних формах.

Тут же — одна з причин, що пояснюють наявність у обох письменників таких форм як «щоденник», «записки».

Обидва письменники були найбільшими майстрами соціальної сатири найрізноманітніших відтінків, глибокого і гострого гумору, іронії, сарказму, залюбки цитували найяскравіші зразки революційного памфлета. Багатство підходів, зв'язаних з опосередкуванням знайшло свій вираз і в жанровій різноманітності. Давши зразки ліричних, епічних і драматичних жанрів, Шевченко набув особливої різноманітності в галузі ліро-епічних форм, збагативши поезію народів нашої країни великою кількістю найсвоєрідніших модифікацій реалістичного стилю. Як Герцен був новатором, творцем багатьох художньо-публіцистичних жанрів (сатири, памфлета, прокламації, револ. мемуарів), так і Шевченко був найбільшим новатором в галузі поезії.

З цим неподільно зв'язано і революційне новаторство і збагачення мови. Герцен, вбираючи в себе винятково багатий досвід класової боротьби європейського масштабу, збагачував російську мову новими філософськими, науковими, революційними термінами, поширював і вдосконалював лексику, синтаксис і семантику, був новатором в галузі художньо-публіцистичної, науково-політичної мови. Шевченко аналогічні революційні зміни і збагачення в галузі лексики, семантики, ритміки, звукопису впроваджував в художньо-поетичну мову, залишаючись, проте, на народній мовній основі в значно більший мірі, ніж Герцен.

Консервативні та ліберальні кола галасували як проти «мужицької» мови Шевченка, так і проти нібито «антиросійських» «іскандеризмів» Герцена, зайвий раз підкреслюючи глибину революційно-мовних змін, набутих письменниками.

Все це дозволяє судити про взаємозбагачення Шевченка і Герцена.

Ці внутрішні зв'язки почали визначатися з виразністю, починаючи з другої половини 50-х років, коли Шевченко повернувся з заслання, коли Герцен обернув свою увагу в бік революційного народу.

Піднімаючись в 60-х рр. до думки про потребу революції у всеєвропейському масштабі, Герцен — стосовно до України та Росії — взяв до уваги в певній мірі і досвід Шевченка, переконуючись на прикладі його творчості і в гостроті класових протиріч, і в наявності революційної ситуації і в революційному, гніві народу.

Подібно до того, як Герцен був першим письменником, що ствердив про місце російської художньо-публіцистичної творчості в світовій літературі, так і Шевченко був першим поетом, що ствердив таке ж почесне місце російської народно-революційної поезії в світовому мистецтві. Найбільше історичне значення Шевченка і Герцена для нашої країни минулому — визначив В. І. Ленін.

В статті «До питання про національну політику», торкаючись заборони російським урядом вшанування пам'яті Шевченка, Ленін писав про революційне значення Шевченка:

«Після цього заходу мільйони і мільйони «обивателів» стали перетворюватися у свідомих громадян і переконуватися в правильності того вислову, що Росія є «тюрма народів»¹.

В праці «З минулого робітничої преси в Росії» Ленін підкреслював величезне значення Герцена для справи революції. «Попередницею робітничої пролетарськи-демократичної, або соціал-демократичної преси була тоді гальнодемократична безцензурна преса з «Колоколом» Герцена на чолі її»². Найширше народне визнання, любов і наукова розробка творів Шевченка на основі лєнінських робіт неподільно зв'язані з перемогою соціалізму в нашій країні. Любов і увага, якими оточено ці великі імена батьківщині, являються одним із знаків вияву глибокої і непорушної соціалістичної дружби народів СРСР.

¹ Ленін, твори, т. XVII, ст. 293.

² Ленін, твори, т. XVII, ст. 309.

Порфирій Павелко

ГРАБОВСЬКИЙ І ШЕВЧЕНКО

Гнівна поезія Тараса Григоровича Шевченка — геніального українського поета - демократа — зробила величезний вплив на розвиток української літератури XIX — XX століть.

Всі кращі представники української літератури (Іван Франко, Лес Українка, Михайло Коцюбинський) неодноразово заявляли про великий вплив на їхню творчість багатющої спадщини великого українського Кобзаря. Слід відзначити особливо великий і плідотворний вплив творчості Т. Г. Шевченка на Павла Арсеновича Грабовського (1864 — 1902 рр.) — одного з найвидатніших українських поетів другої половини XIX століття. Павло Грабовський був кращим наслідувачем і спадкоємцем літературних традицій Пушкіна, Шевченка і Некрасова.

Пушкін і Шевченко були зразком для Грабовського. Вони вчили розуміти високе завдання поезії і поета — вірно служити своєму народові. Грабовський це добре на все життя запам'ятав і всі свої сили, всі свої здібності віддав народові. У цій статті ми маємо на меті подати новознайдені, ще ніде не опубліковані матеріали, які пощастило відшукати в процесі роботи над літературною спадщиною Павла Грабовського. З «Кобзарем» Грабовський уперше знайомиться 1882 року в Харкові, будучи учнем Харківської духовної семінарії, в яку він вступив у 1879 році. У семінарії він вперше знайомиться з творами Чернишевського, Добролюбова, Некрасова. «Кобзар» Шевченка зробив дуже великий вплив на молодого Грабовського і викликав священну ненависть до російського самодержавства і безмежну любов до простого народу, до «поруганного смерда», що стогнав у ярмі поміщицько-капіталістичного гніту. За читання нелегальної літератури, зокрема «Кобзаря», Грабовського виключають з семінарії і засилають на два роки в його рідне село Пушкарне, Охтирського повіту на Харківщині. З цього часу починаються нескінченні етапи, заслання і тюрми. За своє тяжке і страдницьке життя, чи то перебуваючи на засланні в Оренбурзі чи то на Далекому Вілью, де колись тримали Чернишевського, Грабовський ніколи не розлучався з «Кобзарем» Тараса Шевченка. «Кобзар» був завжди з ним у його похідній сумці. Ні тюрма, ні каторга не змогли згасити великого вогню любові до Т. Г. Шевченка, до знедоленого люду. Грабовський вивчає і популяризує Шевченка серед кін братнього російського народу і народів Сибіру. Так, в листі до В. Грінченка з Вільюська від 19 квітня 1897 року, Грабовський пише:

«Чи не могли б ви купити для мене і вислати московські переклади Шевченкових творів, зроблені Чмирьовим та Миском; мені вони потрібні для рецензії (одна замітка була надрукована, другу одіслав недавнечко). Якщо не можна купити, то пришліть, вдійте ласку, на якийсь час, а я згодом верну».

Зк видно з листа, Грабовський написав декілька статей про Шевченка, життя і діяльність. До тобольської газети «Сибирський листок» Грабовський надсилав статтю про Т. Г. Шевченка, в якій показав загальноєвропейське значення його творчості, що він близький і рідний не тільки українцям, а всім народам, що живуть в Росії. Будучи на заслання в Тобольську, Грабовський хоче відмітити ювілейну дату народження Т. Г. Шевченка, він пише про організацію ювілейного вечора. Важко було, а то просто неможливо організувати вечір, присвячений пам'яті народного поета України. Грабовський боювався, як вогню, навіть самого імені поета. Ось що пише Грабовський в листі, датованому 17 березня 1900 року:

«Шевченкових роковин так і не довелося зробити, хоч я і написав замітку про життя і значення його,—цю замітку ви мусили дістати», «...Замітку довелося провести непокаліченою поміж Сіцилією та Харбінською дою невимолимої тутешньої цензури».

П. Грабовський рішуче виступає проти лозунга «мистецтво для мистецтва» і в цьому питанні спирається на авторитет Шевченка. В статті «Дещо про творчість поетичну», викриваючи класову суть цього лозунга, Грабовський пише: «Про нього (тобто про Т. Г. Шевченка.— П. П.) і поготів не скажеш, він був поетом «штуки для штуки», бо вся його діяльність творча стояла в повній суперечці до тої нісенітничі. Шевченко був поетом-борцем, найважливішим діячем громадським; він завжди знав куди йде і за чим».

Не лозунг «мистецтво для мистецтва», а людина, народ і боротьба за його щастя, слідом за Шевченком, стало лейтмотивом усієї творчості Павла Грабовського. Вся його творчість відбиває народні думи і устремління. Коли Г. Г. Гриворович Шевченко найкраще і найправдивіше в українській літературі показав справжній стан села, закріпаченого, з злиднями, з безпросвітною темрявою і руйнуванням, то Грабовський після Шевченка, безперечно, найкраще в українській поезії відобразив становище пореформеного села на Україні в XIX столітті. І в цьому його величезна заслуга. Такі його твори, як «Швачка», «Справжні герої», «Я не співець чудової природи», «Робітниківі» і багато інших, є прекрасною ілюстрацією тяжкого, безпросвітнього безрадісного життя трудящих пореформеного села на Україні. Павло Грабовський, один із перших поетів українських, що дав цікаві переклади поезій Шевченка на російську мову. Грабовський у своїй творчості прекрасно використав мовні і художні засоби Шевченківської поезії. Мотиви для своїх поезій Грабовський, як і Шевченко, брав з життя, а форму — з невичерпної скарбниці милозвучності і краси слова — з народної творчості. І в цьому краса і сила його поезії. Грабовський, як і Шевченко, твердо вірив у творчі сили народу, в те, що народ переможе самодержавство і настане щасливе і радісне життя на землі.

Такий час настав. Робітники і селяни, керовані нашою великою партією Леніна — Сталіна, в жорстоких боях з класовими ворогами завоювали собі щасливе, заможне і радісне життя. Наша соціалістична батьківщина шанує

тих, хто всі свої сили і здібності віддав на службу народу, тих, хто за-
був з народом і за народ. Тільки тепер здійснилися сподівання Грабовського

За в'язнем в'язень одстраждає,
Але настане легший час,—
І добрим словом спогадає
Потомок вільний мертвих нас.

Павло Грабовський колись мріяв в засланні влаштувати вечір і відзначити день народження великого поета, свого вчителя. Він тоді не міг здійснити навіть цю мрію. Щаслива соціалістична вітчизна урочисто відзначає 125-річчя з дня народження геніального співця трудового народу. Це справді велике свято усіх народів нашої країни.

В. о. редактора П. Ходченко
Секретар редакції М. Гільов. Техкерівник С. Білокінь
Коректор Г. Галактіонов

Друкарня ім. М. В. Фрунзе. Харків, пров. Фрунзе, 6. Уповноважений Облліт у К-24805. Зам. 129. Тираж 6.500. 91/4 друк. арк. Облік-авт. 13,5 арк. Пап. ф. 62 × 91—38 кг. 4 5/8 пап. арк. В 1 друк. арк. 61.256 літ. Здано в роботу 1-II-39 р.
Підписано до друку 10-IV-39 р.

